

บทที่ 2

การทบทวนแนวคิดทางทฤษฎีและวรรณกรรมปริทัศน์

การทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับแนวคิดและความหมายของทุนทางสังคม พบว่าการสร้างแนวคิดและนิยามความหมาย รวมทั้งการกำหนดองค์ประกอบหรือขอบเขตทุนทางสังคมที่ผ่านมา มีความหลากหลาย ทั้งนี้เพราะ มุมมอง ประสบการณ์ และเป้าหมายของการศึกษาวิจัยมีบริบทที่แตกต่างกัน รวมทั้งสภาพแวดล้อมของแต่ละสังคม/ชุมชนที่ทำการศึกษามีความแตกต่างกัน แต่ในที่สุดทุกงานวิจัยมีข้อสรุปเดียวกัน ก็คือ การพัฒนาทุนทางสังคมเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ดังเช่น David Halpern (2005) ได้เคยกล่าวไว้ว่า

“The term is popular partly due to the broad range of outcomes. It can explain the multiplicity of uses for social capital has led to a multiplicity of definitions. Social capital has been used at various times to explain superior managerial performance, improved performance of functionally diverse groups, the value derived from strategic alliances and enhanced supply chain relations.”

ในบทนี้จะเน้นการทบทวนแนวคิดทางทฤษฎีของทุนทางสังคม ทุนทางปัญญาและการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ตลอดจนวรรณกรรมปริทัศน์ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 แนวคิดทุนทางสังคม

คำว่า “ทุนทางสังคม” ไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ปรากฏขึ้นมานานแล้วโดย L.J. Hanifan (1920) เป็นบุคคลแรกที่สร้างแนวคิดและนิยามทุนทางสังคมขึ้นมา เพื่ออธิบายให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจให้เจริญเติบโต และการพัฒนาสังคมให้มีความทันสมัย จะต้องใช้ทั้งทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคม โดยทุนทางสังคมจะเป็นปัจจัยเสริมที่สำคัญ เพราะจะช่วยลดต้นทุนการผลิตลง ในทางวรรณกรรมถือວ່านั้นเป็นครั้งแรกที่ได้กล่าวถึงทุนทางสังคม หลังจากนั้นคำว่า ทุนทางสังคมได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับว่ามีความสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศเพิ่มขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีนักวิจัยทางด้านทุนทางสังคมเกิดขึ้นอีกมากมาย แต่ในการศึกษานี้จะเริ่มต้นด้วยการทบทวนวรรณกรรมจากงานของ James Coleman และเลือกบางท่านที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุดในวรรณกรรมทางด้านนี้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของ

แนวคิดและความหมายของทุนทางสังคม อีกทั้งใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์ของการศึกษา ซึ่งผลการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมาสรุปได้ว่า การนิยามและสร้างแนวคิดทุนทางสังคม จะมุ่งเน้นและให้น้ำหนักกับความสัมพันธ์ทางสังคม โดยนักวิชาการที่สำคัญ ได้แก่ Pierre Bourdieu (1990) มองว่าทุนทางสังคมเป็นความสัมพันธ์เชิงเครือข่ายในสังคมทั้งที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ โดยระดับของทุนทางสังคมจะมากจะน้อยขึ้นอยู่กับขนาดและความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ในเครือข่าย ภายใต้ความพึงพอใจร่วมกัน นั่นคือ ผลประโยชน์ที่เพิ่มมากขึ้นในปัจเจกบุคคลจากการทำดีกับกลุ่มที่ตัวเองไปสร้างความสัมพันธ์นั้นทำให้เกิดการผลิซ้ำ (Reproduction) ภายในกลุ่มของตน ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างเครือข่ายประชาสังคมที่เข้มแข็ง

James Coleman (1988, 1990 and 1994) เชื่อว่าทุนทางสังคมมีความหลากหลายและแตกต่างกันระหว่างชุมชน/กลุ่ม/เครือข่าย โดย Coleman ใช้ หน้าที่ (Function) ของแต่ละชุมชน/กลุ่ม/เครือข่ายเป็นเกณฑ์ในการอธิบายลักษณะทุนทางสังคม เพราะเชื่อว่าแต่ละชุมชน/กลุ่ม/เครือข่ายจะมีหน้าที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลให้ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นหรือความต้องการทุนทางสังคมเพื่อเกื้อหนุนชุมชน/กลุ่ม/เครือข่ายมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ Coleman เชื่อว่าบนความหลากหลายนี้จะมีอยู่ 2 ประการที่เหมือนกัน ที่ทำให้ชุมชน/กลุ่ม/เครือข่ายประสบความสำเร็จในการดำเนินการ **ประการแรก** ทุนทางสังคมของแต่ละชุมชนจะช่วยสนับสนุนการก่อตัวของโครงสร้างสังคมในลักษณะการผูกเครือข่าย/กลุ่ม/ชุมชนให้มีการเป็นศูนย์รวม ซึ่งเอื้อประโยชน์และสร้างความไว้วางใจระหว่างบุคคลในกลุ่ม รวมทั้งสร้างบรรทัดฐานของสังคมร่วมกัน **ประการที่สอง** คือ ทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นจะเกื้อหนุนให้บุคคลสามารถดำเนินการอันเป็นประโยชน์ต่อตนเองและต่อชุมชน เกิดการดำเนินการร่วม (Collective action) และพลังร่วม (Synergy) ของชุมชน/กลุ่ม/เครือข่าย ซึ่ง Coleman ได้ใช้ตัวแปรดังกล่าวเป็นตัวชี้วัดทุนทางสังคม นอกจากนี้ Coleman ยังอธิบายคุณสมบัติและประโยชน์ของทุนทางสังคมว่า ทุนทางสังคมสามารถกระตุ้นและสนับสนุนให้การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมได้เช่นเดียวกับทุนประเภทอื่นๆ เพียงแต่ทุนทางสังคมเป็นทุนที่จับต้องไม่ได้หรือมองไม่เห็น (Intangible capital) เท่านั้น (Coleman, 1988)

ต่อมา Robert Putnam (1993, 1995, 2000, and 2002) ได้ขยายคำนิยามและแนวคิดทุนทางสังคมในมุมมองที่กว้างกว่าของ Coleman โดย Putnam วิเคราะห์ทุนทางสังคมแบบทฤษฎีองค์รวม (Integrated theories Approach) ซึ่งมุมมองของ Putnam ที่คล้ายกับของ Coleman คือการเชื่อว่าทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ ดังนั้นทุนทางสังคมก็คือค่านิยมร่วมของทุกเครือข่ายสังคม อันเป็นความสัมพันธ์ที่เกื้อหนุนซึ่งกันและกันในกลุ่ม/เครือข่าย/ชุมชน/องค์กร ก่อให้เกิดศักยภาพ/พลังร่วม ส่วนประเด็นที่ Putnam ได้ทำการศึกษาเพิ่มเติมจากของ Coleman มีดังนี้

(1) Putnam แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของทุนทางสังคมและทุนประเภทอื่นๆ โดยเชื่อว่ ทุนทางกายภาพ คือลักษณะทางกายภาพต่างๆของวัตถุ และทุนมนุษย์ คือลักษณะหรือคุณสมบัติของแต่ละบุคคล เช่น การมีจริยธรรมที่ดี/มีความไว้วางใจ การเคารพซึ่งกันและกัน เป็นต้น ในขณะที่ทุนทางสังคมเป็นการเชื่อมโยงระหว่างบุคคลในลักษณะของสังคมเครือข่าย และสร้างบรรทัดฐานของการเอื้อประโยชน์ร่วมกัน อีกทั้งเป็นการสร้างสังคมที่ซื่อสัตย์ จนเกิดความผูกพันหรือผูกมัดให้ทุกคนในสังคมร่วมมือกันจนกลายเป็นเครือข่าย ดังนั้น**ทุนทางสังคมคือคุณความดีของคนในสังคมซึ่งจะมีอำนาจมากที่สุดหากคุณความดีถูกฝังอยู่กับเครือข่ายของความสัมพันธ์ร่วมกันในสังคม** ส่งผลให้เกิดการเพิ่มศักยภาพควบคู่กับการช่วยลดต้นทุนของการทำงานได้มากกว่าการทำงานแบบปัจเจกชน (Putnam, 2000) และก่อให้เกิดค่านิยมร่วมในกลุ่ม/องค์กร/ประเทศชาติที่ต้องอาศัยการพึ่งพา ช่วยเหลือ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ความไว้วางใจระหว่างกัน ที่จะช่วยให้องค์กร/กลุ่ม/ชุมชนมีความเข้มแข็งและมีพลังงานมากขึ้น

(2) Putnam พิสูจน์ให้เห็นว่ ทุนทางสังคมช่วยให้ประชาชนในสังคม สามารถแก้ไขปัญหาาร่วมกันได้ง่ายขึ้น โดยคนในชุมชนที่มีทุนทางสังคมจะมีคุณภาพชีวิตและฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีกว่าชุมชนที่ขาดทุนทางสังคม เพราะคนในชุมชนที่มีทุนทางสังคมจะสามารถเชื่อมโยงกับผู้อื่น ในชุมชนเดียวกันด้วยความซื่อสัตย์ ก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ซึ่งจะช่วยลดต้นทุนของการทำงาน อีกทั้งยังช่วยให้คนในชุมชนมีความรู้เพิ่มมากขึ้น และสามารถแก้ไขปัญหา รวมทั้งสามารถดำเนินธุรกรรมได้ดียิ่งขึ้น

ผลการศึกษาของ Putnam ทำให้สามารถจำแนกประเภทของทุนทางสังคม ออกเป็น 3 ประเภท (Field, 2003) โดยสามารถสรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

➢ **ทุนความผูกพันทางสังคม (Bonding Social Capital)** หมายถึงความผูกพันระหว่างคนที่ต้องเผชิญกับสถานการณ์เดียวกันหรือมีปัญหาร่วมกัน อาทิ คนในครอบครัวเดียวกัน เพื่อนและเพื่อนบ้านสนิท Putnam กล่าวไว้ว่ เป็นความผูกพันจากภายใน (Inward Looking) ซึ่งความผูกพันเช่นนี้จะเป็ประโยชน์ต่อการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ เมื่อคนหนึ่งได้รับผลประโยชน์ก็เท่ากับอีกคนหนึ่งได้รับผลประโยชน์เช่นกัน และในทางตรงกันข้าม หากคนหนึ่งเสียผลประโยชน์ก็เท่ากับคนในกลุ่มเสียผลประโยชน์เช่นกัน หรือกล่าวอีกนัยคือ การได้ การเสียเท่ากัน (Putnam, 2002)

➢ **ทุนสะพานเชื่อมต่อทางสังคม (Bridging Social Capital)** หมายถึงการรวมตัวของคนที่มีความใกล้ชิดกันแต่ไม่มากเหมือนดังเช่นทุนความผูกพันทางสังคม ทั้งนี้เป็นความผูกพันที่พิจารณาจากภายนอก (Outward Looking) เช่น มิตรภาพระหว่างเพื่อนที่ไม่ถึงกับ

สนิทกัน และผู้ร่วมงาน จะมีผลประโยชน์ อาทิในการเชื่อมโยงการใช้ประโยชน์ของทรัพยากร การกระจายข้อมูลข่าวสารในวงที่กว้างขึ้น เป็นต้น (Putnam, 2002)

➢ **ทุนเชื่อมโยงทางสังคม (Linking Social Capital)** หมายถึงการเชื่อมโยงที่แผ่กระจายไปในกลุ่มคนที่มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง ซึ่งเป็นความผูกพันที่พิจารณาจากภายนอก เช่นเดียวกับประเภทที่ 2 แต่มีวงที่กว้างมากกว่า โดยเป็นการเชื่อมโยงระหว่างกลุ่ม/ชุมชน ที่ช่วยให้ชุมชนสามารถเข้าถึงทรัพยากรและข้อมูลข่าวสารที่แตกต่างและหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่ต้องเผชิญกับปัญหาที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น (Woolcock, 2001)

ดังนั้นทุนทางสังคมในบริบทของ Putnam คือ ลักษณะขององค์กรทางสังคม เช่น เครือข่าย บรรทัดฐาน และ ความไว้วางใจในสังคม เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสร้างความร่วมมือร่วมใจในการแก้ไขปัญหาและรักษาผลประโยชน์ร่วมกันในสังคม นอกจากนี้ Putnam ยังได้นำนิยามและแนวคิดนี้ไปใช้เป็นกรอบของการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับระบบประชาธิปไตยและการเมืองของสหรัฐอเมริกา ดังปรากฏในหนังสือ Bowling Alone และเป็นหนังสือที่ได้รับความนิยมและกล่าวถึงมากที่สุด ผลการศึกษาของ Putnam พบว่า ทุนทางสังคมในสหรัฐอเมริกาลดลง เนื่องด้วยสาเหตุสำคัญ ได้แก่ ระดับการลดต่ำลงของความไว้วางใจในรัฐบาล และการลดต่ำลงของการเข้ามามี ส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ซึ่งเห็นได้จากจำนวนผู้ลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในสหรัฐอเมริกาลดลงอย่างต่อเนื่อง และการลดน้อยลงของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการรณรงค์เพื่อต่อต้านความอยุติธรรม

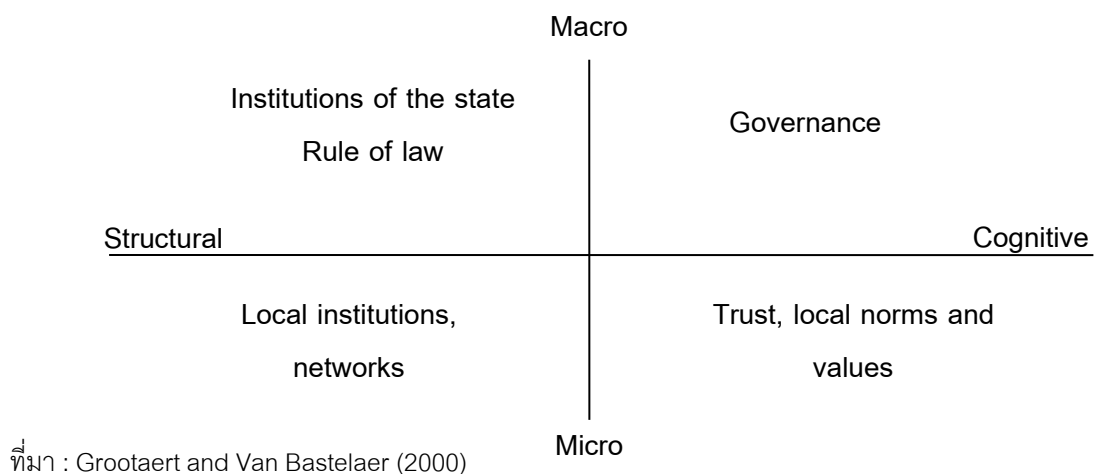
นอกจากนี้ความผูกพันอย่างไม่เป็นทางการทางสังคมในสหรัฐอเมริกาก็ลดต่ำลงเช่นกัน อาทิ การจัดกิจกรรมระหว่างคนในชุมชนต่างๆของสหรัฐอเมริกาลดลง ผลจากการศึกษายังพบอีกว่าความไว้วางใจ และความร่วมมือร่วมใจในชุมชนหรือระหว่างบุคคลลดน้อยลง โดยประชาชนส่วนใหญ่จะอาศัยศาลเป็นผู้ตัดสินปัญหามากกว่าจะช่วยกันแก้ไขปัญหาก่อนกระบวนการทางศาล ซึ่งสาเหตุสำคัญเกิดจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เช่น ทีวี คอมพิวเตอร์ ทำให้คนใช้เวลาไปกับเทคโนโลยีมากกว่าการสร้างปฏิสัมพันธ์กับชุมชน เป็นต้น ควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตที่ส่งผลให้คนต้องทำมาหากินเพิ่มขึ้น ด้วยเพราะค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น

Francis Fukuyama (1999) และ Everett C. Ladd (1999) ได้ศึกษาเพิ่มเติมถึงเหตุผลในการลดลงของทุนทางสังคมในสหรัฐอเมริกาคือเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของครอบครัวโดยแนวคิดของการอยู่คนเดียว (Individualism) ในกลุ่มคนหนุ่มสาวของสหรัฐอเมริกาได้รับการยอมรับมากยิ่งขึ้น และการศึกษาของ Skocpol (2003) พบว่าการต่อรองทางการเมืองหรือผลประโยชน์ไม่จำเป็นต้องกระทำการเป็นสมาชิกสมาคมหรือชุมชน แต่สามารถต่อรองได้โดยตรงกับนักการเมือง เป็นต้น

ค่านิยมทุนทางสังคมและผลการศึกษาของ Putnam ได้รับการกล่าวถึงมากกว่านักวิชาการคนอื่นๆ เพราะผู้อ่านจากหลากหลายวงการสามารถเข้าถึงและเข้าใจได้ง่าย จนทำให้แนวคิดด้านทุนทางสังคมกระจายไปในสายวิชาการอื่นๆ มากยิ่งขึ้น รวมทั้งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสายวิชาการด้านอื่นๆ ได้ ประกอบกับผลการศึกษานักวิจัยอีกหลายท่านแสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อาทิ Haidt (2006) และ Offer (2006) ได้ศึกษาอิทธิพลของทุนทางสังคมต่อการพัฒนาการศึกษา การพัฒนาสาธารณสุข และการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง โดยเชื่อว่าการรวมกลุ่มทั้งในระดับครัวเรือน โรงเรียน กลุ่มคนและชุมชนขนาดใหญ่ผ่านความไว้วางใจ เครือข่ายเชื่อมโยง และบรรทัดฐานของการร่วมมือร่วมใจจะช่วยแก้ไขปัญหาสังคม พร้อมทั้งสร้างโอกาสและทางเลือกของการพัฒนาให้ประสบผลตรงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้

ต่อมาได้มีนักวิชาการอีกหลายท่านที่พัฒนาแนวคิดการวิเคราะห์ทุนทางสังคมในเชิงระบบ เพื่อกำหนดรูปลักษณะและกรอบของทุนทางสังคมในเชิงลึก เพื่อใช้ประกอบการจัดทำตัวชี้วัดทุนทางสังคม ซึ่งนักวิชาการในกลุ่มนี้ เช่น Alejandro Portes (1998) Bain and Hicks (1999) และ Brown (2005) เป็นต้น ได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ทุนทางสังคมใน 2 ลักษณะ คือ **ทุนทางสังคมที่เกี่ยวกับการรับรู้/ความรู้ความเข้าใจ (Cognitive Social Capital)** และ **ทุนทางสังคมเชิงโครงสร้าง (Structural Social Capital)** เพื่อการวิเคราะห์ใน 3 มิติ/ระดับ คือ ระดับจุลภาค (Micro level) ระดับระหว่างจุลภาคและมหภาค (Meso level) และระดับมหภาค (Macro level) ซึ่งสรุปได้ ดังนี้

แผนภาพที่ 2-1 กรอบแนวคิดการวิเคราะห์ทุนทางสังคมที่พัฒนาโดย Grootaert and Van Bastelaer (2000)

ระดับ Micro หรือระดับปัจเจก (Individual) เป็นการพิจารณาสมรรถนะ (Competency) ของบุคคล ซึ่ง Spencer & Spencer (1993) ได้ให้ความหมายของสมรรถนะว่าเป็นคุณลักษณะหรือพฤติกรรมของบุคคลที่มีความสัมพันธ์เชิงเหตุผลหรือสามารถปฏิบัติงานที่ได้ผลงานที่ดีขึ้น ในขณะที่ Alejoandor Potres (1998) ได้อธิบายทุนทางสังคมในระดับปัจเจกว่า เป็นความสามารถส่วนบุคคลที่ควบคุมการจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดร่วมกับสมาชิกในเครือข่าย โดยพิจารณาจากคุณสมบัติของบุคคลในการสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นในเครือข่ายหรือในกลุ่ม ซึ่งสามารถแบ่งการพิจารณาออกได้เป็น 2 ส่วน คือ **หนึ่ง คุณลักษณะภายนอกหรือทางกายภาพ**ของบุคคล หรือภาพลักษณ์ภายนอกของบุคคล **สอง คุณลักษณะภายในตัวบุคคล**ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล โดยนักวิชาส่วนใหญ่เชื่อว่า ความสามารถในการรับรู้หรือเรียนรู้ของบุคคลที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลนั้นไม่สามารถจับต้องได้ ซึ่งประกอบด้วย **ความรู้ทักษะทางวิชาการ**เป็นความสามารถในการปฏิบัติงานบนความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคลนั้น ที่เรียกว่า IQ และ **ความรู้ในการควบคุมความรู้สึกและจิตใจของบุคคล**ให้สามารถปฏิบัติงานที่เรียกว่า EQ แต่นักวิชาการด้านทุนทางสังคมส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านจิตใจมากกว่า ได้แก่ คุณค่าหรือค่านิยม ประกอบด้วย ความไว้วางใจ ความสามัคคี การต่างตอบแทน บรรทัดฐาน และทัศนคติ โดยในปัจจุบันทุนทางสังคมดังที่กล่าวมานี้ในตัวบุคคลในชุมชนกลายเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนทำงานหรือมีพฤติกรรมในการทำงานร่วมกันหรือเกิดเครือข่ายทางสังคม

อย่างไรก็ตามทั้ง Coleman (1994) และ Portes (1998) เชื่อว่า นอกจากค่านิยม ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และทัศนคติ เป็นปัจจัยในการก่อตัวของเครือข่าย ในทางกลับกัน เครือข่ายเองก็สามารถเป็นกลไกในการกระจายปัจจัยภายในที่อยู่ในตัวบุคคลหรือผู้นำ ไปสู่สมาชิกในเครือข่ายหรือในกลุ่มได้เช่นกัน ซึ่งจะทำให้ทุกคนในเครือข่ายสามารถเรียนรู้/เรียนแบบรูปแบบของบุคคล จนกระทั่งส่งผลให้ชุมชนนั้นเกิดค่านิยมร่วม นอกจากนี้ยังพบอีกว่าทุนทางสังคมที่มีอยู่ในบุคคลอาจก่อให้เกิดผลลบต่อผลประโยชน์ส่วนบุคคล ผลลบต่อกลุ่มเครือข่าย เช่น การโจรกรรมผ่านเครือข่าย ดังนั้นทุนทางสังคมที่เหมาะสมในสังคมหนึ่งอาจไม่เหมาะสมกับอีกสังคม ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องศึกษารูปแบบของทุนทางสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ก่อนที่จะพัฒนาและส่งเสริมให้มีการใช้ทุนทางสังคมอย่างแพร่หลาย

ระดับ Meso จะเป็นการวิเคราะห์ทุนทางสังคมเชิงโครงสร้าง (Structural Social Capital) โดยจะเน้นการสร้างความสัมพันธ์และลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจก/บุคคลที่มีความหลากหลายในการก่อตัวเป็นเครือข่าย/กลุ่ม/ชุมชน และ/หรือกระบวนการสร้างเครือข่าย/รวมกลุ่ม โดยเฉพาะการรวมกลุ่มกันในแนวราบ จนเกิดโครงสร้างองค์กรในแนวราบ ซึ่งมีลักษณะเฉพาะจนทำให้กลุ่ม/ชุมชนได้รับประโยชน์ร่วมกัน รวมทั้งศึกษาการรวมตัวของกลุ่มและ

การกระจายผลประโยชน์ โดยอาศัยเครือข่ายทางสายสังคมที่มีค่านิยมและบรรทัดฐานร่วมกัน จนในที่สุดทำให้เกิดการร่วมมือและประสานงานกัน รวมทั้งมีกระบวนการตัดสินใจร่วม และมีการตรวจสอบระหว่างกันได้ในชุมชนเครือข่าย

ดังนั้น การศึกษาในระดับนี้จึงเป็นศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบลักษณะของเครือข่าย ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้พยายามศึกษารูปแบบของเครือข่าย เช่น Burts (2000) ได้ศึกษาคุณลักษณะของเครือข่าย โดยพิจารณาความสัมพันธ์แบบใกล้ชิด ที่เรียกว่า Closed system โดยเชื่อว่า คุณลักษณะของความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมากเกินไป จะส่งผลให้การเคลื่อนย้ายของข้อมูลข่าวสารและทรัพยากรจากจุดหนึ่งไปจุดหนึ่งใช้เวลาน้อยเท่านั้น โดย Burts ได้แบ่งรูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายออกเป็น 2 รูปแบบ คือ เครือข่ายที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและจากผลประโยชน์ทางธุรกิจ ในขณะที่ Putnam (2002) และ Woolcock (2001) ได้แบ่งความสัมพันธ์ออกเป็น 3 รูปแบบคือ Bonding Social Capital, Bridging Social Capital และ Linking Social Capital อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายท่านยังให้ความสำคัญกับคุณลักษณะของบุคคลในเครือข่ายกับคุณลักษณะของเครือข่ายที่เกิดขึ้นในกลุ่ม/ชุมชน เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของการศึกษาระหว่าง Micro and Meso Level และเป็นกรอบในการศึกษาอิทธิพลของคุณลักษณะของบุคคลที่แตกต่างกันต่อคุณลักษณะของเครือข่ายที่แตกต่างกัน เช่น การศึกษาของ Burts (2000) พบว่า ลักษณะพิเศษของผู้นำหรือผู้ที่มีบทบาทสำคัญมีส่วนกระตุ้นให้เกิดความเชื่อมโยง และความต้องการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของแต่ละบุคคลมีความสัมพันธ์กับรูปแบบลักษณะของเครือข่าย หรืออีกนัยหนึ่งคือลักษณะของผู้นำมีอิทธิพลต่อรูปแบบของเครือข่าย และยังเชื่ออีกว่า หากทราบว่าบุคคลที่เป็นผู้นำหรือผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการก่อตัวของเครือข่ายอย่างไร จะทำให้ทราบว่า ทำไมจะต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่าย และการก่อร่างสร้างเครือข่ายเกิดขึ้นได้อย่างไร

ระดับ Macro เป็นการศึกษาที่ให้ความสำคัญกับระบบเครือข่ายที่ฝังตัวอยู่ใน และ/หรือเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ การเมือง และระบบวัฒนธรรม/บรรทัดฐาน¹ นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญกับปัจจัยในระดับมหภาคที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบของเครือข่าย การศึกษาวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ จะทำให้ได้กรอบการวิเคราะห์เชื่อมโยงต่อเนื่องจาก Macro สู่ Micro และ Macro สู่

¹ ระบบวัฒนธรรม เป็นวิถีการดำเนินชีวิต (The way of life) ของคนในสังคม นับตั้งแต่วิถีต่างๆ อาทิ การกินอยู่ แต่งกาย ทำงาน พักผ่อน แสดงอารมณ์ หลักเกณฑ์การดำเนินชีวิต ฯลฯ โดยแนวทางการแสดงออกซึ่งวิถีชีวิตนั้นอาจเริ่มจากเอกชนหรือคนบุคคลทำเป็นต้นแบบ แล้วต่อมามีคนส่วนใหญ่ก็ปฏิบัติตามกันมา วัฒนธรรมย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและกาลเวลา ส่วนบรรทัดฐานเป็นความประพฤติที่เป็นเรื่องของการรวมปึกติในชีวิตประจำวัน แต่บางครั้งก็อาจจะทำในบางสถานการณ์ เช่น การกิน การดื่ม การแต่งกายในชีวิตประจำวัน ดังนั้นบรรทัดฐานจะเป็นปัจจัยกำหนด และวัดว่าการทำอย่างนี้ไม่สมควรหรือสมควรทำ

Meso และในทางกลับกันจาก Micro สู่ Macro และจาก Meso สู่ Macro รวมทั้งสามารถวิเคราะห์ถึงความสำคัญของการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน อาทิ การสร้างระบบการเมืองแบบอุปถัมภ์ และการโจรกรรมผ่านเครือข่าย เป็นต้น

นักวิชาการหลายท่าน เช่น Brown (1997) เป็นต้น เชื่อว่า แม้ว่าเครือข่ายทางสังคมเกิดจากการรวมตัวกันเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองระดับมหภาค จะสร้างปัจจัยพื้นฐานเพื่อกระตุ้นบุคคลให้สร้างเครือข่ายร่วมกับผู้อื่น ซึ่งปัจจัยพื้นฐานที่กระตุ้นให้เกิดการดำเนินธุรกรรมผ่านเครือข่าย ประกอบด้วย 1. ความมั่งคั่ง เป็นการสร้างเครือข่ายเพื่อความมั่งคั่งหรือประโยชน์ทางธุรกิจหรือการดำเนินธุรกรรมของแต่ละบุคคล 2. สถานะ เป็นการสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างชื่อเสียงทางสังคม 3. สังคม เป็นการรวมตัวเพื่อสร้างประโยชน์ให้ผู้อื่น ซึ่งผลจากการศึกษาจะช่วยให้นักวิเคราะห์สามารถกำหนดชนิดและจำนวนทรัพยากรที่มีอยู่ในเครือข่าย และใครเป็นผู้นำในการสร้างเครือข่ายอีกทั้งในเครือข่ายมีการผูกสัมพันธ์กันอย่างไร หลักการในการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับเพื่อการทำธุรกรรมทางธุรกิจและอื่นๆ การสร้างระบบลงโทษเพื่อต่อต้านระบบกฎระเบียบที่ส่งผลกระทบต่อเครือข่าย รวมทั้งการสร้างระบบกระตุ้นเครือข่ายของการจัดทำธุรกรรมเพื่อศึกษารูปแบบการเคลื่อนย้ายทรัพยากรทั้งภายในและระหว่างเครือข่ายเป็นอย่างไร

สำหรับกรณีของประเทศไทย ในปัจจุบันคำว่า “ทุนทางสังคม” (Social Capital) กำลังได้รับความสนใจและเป็นที่ยอมรับว่ามีความจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศ และแม้ว่าการพัฒนาจะประสบผลสำเร็จในหลายๆ ด้าน แต่ขณะเดียวกันก็เกิดปัญหาสังคมเพิ่มขึ้น ทำให้การพัฒนามีลักษณะที่ไม่เข้มแข็ง-ไม่สมดุล และไม่เป็นธรรมเพิ่มขึ้น ส่งผลให้การพัฒนาขาดความยั่งยืนและกระทบต่อคุณภาพชีวิตของคนไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่ปรับตัวไม่ทัน (เช่น กลุ่มยากจน กลุ่มผู้ด้อยโอกาส) จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้น ซึ่งมีนักคิดและผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ประเมินว่า การที่ประเทศไทยต้องประสบปัญหาเกิดจากสาเหตุหลายประการ ที่สำคัญคือการพัฒนาในระยะที่ผ่านมาขาดการนำจุดเด่น หรือ สิ่งดีงามที่มีในสังคมไทย เช่น มิติทางวัฒนธรรม ซึ่งถือว่าเป็นทุนทางสังคมประเภทหนึ่งมาใช้ประโยชน์ ขณะเดียวกันก็เห็นว่าการที่สังคมไทยยังคงดำรงอยู่ได้ไม่ล่มสลายจากวิกฤติ เพราะยังมีทุนทางสังคมหลงเหลืออยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเมตตา กรุณา ความเอื้ออาทร สายใยผูกพันภายในครอบครัว ชุมชน การรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือผู้เดือดร้อน ฯลฯ ซึ่งสอดคล้องกับข้อวิเคราะห์ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ที่เห็นว่า หากมีการพัฒนาทุนทางสังคมและนำมาใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด ก็จะมีส่วนช่วยให้การพัฒนาประเทศไทยมีความยั่งยืนและประชาชนส่วนใหญ่มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ภายใต้สถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ดังนั้น ทาง สศช. จึงได้เสนอให้ “การพัฒนาทุนทางสังคม” เป็นเรื่องหนึ่งที่สมควรผลักดันให้เป็นวาระแห่งชาติ และได้กำหนดความหมายและขอบเขต/องค์ประกอบของ “ทุนทางสังคม” ในบริบทของสังคมไทยไว้ดังนี้คือ ทุนทางสังคมหมายถึง “ผลรวมของสิ่งดีงามต่างๆ ที่มีอยู่ในสังคม ทั้งในส่วนที่ได้จากการสั่งสมและการต่อยอด รวมถึงการรวมตัวของคนที่มีความผูกพันเพื่อสร้างประโยชน์ต่อส่วนรวม บนพื้นฐานของความไว้วางใจ สายใยแห่งความผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงาม” ซึ่งหากนำมาพัฒนาและใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมแล้ว จะเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติและสังคมให้สมดุลและยั่งยืน โดย **ขอบเขต/องค์ประกอบของทุนทางสังคม** ควรประกอบด้วย

ทุนมนุษย์ คือ บุคคลที่มีคุณภาพ มีความรู้ สติปัญญาและทักษะ มีคุณธรรม มีวินัยและความรับผิดชอบ มีทัศนคติที่ดีในการทำงาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการรวมกลุ่มและการสร้างเครือข่ายเพื่อสร้างประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม

ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา ศาสนา การเมือง รวมทั้งองค์กรที่ตั้งขึ้น เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน สมาคมวิชาชีพ ฯลฯ

ทุนทางปัญญาและวัฒนธรรม ได้แก่ คุณธรรม วินัย จิตสำนึกสาธารณะ วัฒนธรรมไทย และภูมิปัญญาท้องถิ่น แหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี ฯลฯ

แนวคิดการพัฒนาทุนทางสังคมในที่นี้ไม่รวมถึงทุนทางกายภาพ เช่น ทุนที่เป็นตัวเงิน ทุนที่เป็นโครงสร้างพื้นฐาน และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ เนื่องจากทุนเหล่านี้มีการเสื่อมค่าและต้องลงทุนอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา

ในขณะที่กระทรวงพัฒนาสังคมฯ ให้ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม” ว่าเป็นลักษณะทางสังคม ที่ปัจเจกชนและองค์กรทางสังคม มีเครือข่าย มีความไว้วางใจ และมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเกื้อหนุนและการร่วมมือร่วมใจเพื่อดำเนินงาน ซึ่งก่อให้เกิดความสามารถในการปรับปรุงสถานะของสังคม องค์กร และตนเองให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนดร่วมกัน โดยมีกรอบแนวคิดและมิติทางทุนทางสังคม ไว้ 5 มิติได้แก่

1. มิติกลุ่มและเครือข่าย ทำให้เกิดการรวมกันของระดับบุคคลเป็นกลุ่ม ก่อให้เกิดการรวมพลัง ความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งเดียวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรม
2. มิติความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งเดียวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรม
3. มิติกิจกรรมและความร่วมมือ แสดงให้เห็นว่ากฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานของสังคมได้รับการยอมรับและเกิดความร่วมมือ

4. มิติความสมานฉันท์ทางสังคม การอยู่ร่วมกันในสังคมและความขัดแย้งรุนแรง เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับด้านความแตกต่างและหลากหลาย

5. มิติอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง ความเป็นอิสระในการตัดสินใจกำหนดการดำเนินชีวิตของตนเอง การตระหนักถึงความสำคัญของตนเอง ชุมชนและสังคม

อย่างไรก็ตาม การนิยามความหมายและแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้ถูกวิวัฒนาการและนำไปทดสอบกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เพื่อนำผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมาพัฒนาคำนิยามและแนวคิดทุนทางสังคมให้สะท้อนความจริงมากที่สุด ดังนั้นคำนิยามและแนวคิดทุนทางสังคมที่จะประยุกต์ใช้กับการศึกษานี้ ก็คือ ทุนทางสังคมเกิดจากระบบความคิด ค่านิยม บรรทัดฐาน และทัศนคติ ที่กลุ่มคนในสังคมหนึ่งเกิดความตระหนักหรือมีความต้องการที่จะแก้ไขหรือสร้างเงื่อนไขเพื่อประโยชน์ต่อสาธารณชนร่วมกัน ทำให้ทุกคนเกิดความร่วมมือร่วมใจ เกิดพลังร่วม จนในที่สุดชุมชน กลุ่มคนจะได้ประโยชน์จากการร่วมมือร่วมใจ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ไขปัญหาและสร้างทางเลือกในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมให้ตรงตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ และเพื่อให้การวิเคราะห์ทุนทางสังคมในชุมชนของไทยมีความเป็นระบบมากยิ่งขึ้น การศึกษานี้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ทุนทางสังคมใน 2 ลักษณะคือ **ทุนทางสังคมที่เกี่ยวข้องของการรับรู้/ความรู้ความเข้าใจ** และ **ทุนทางสังคมเชิงโครงสร้างทั้งในระดับบุคคล (Micro-Level)** เน้นคุณลักษณะของบุคคล (ลักษณะของความไว้วางใจกันและปฏิบัติต่อบุคคลต่างๆอย่างเท่าเทียมกัน) และความสามารถของการสร้างการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล **ระดับชุมชน/กลุ่มองค์กร/สถาบัน (Meso-level)** ที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างเครือข่าย หรือการศึกษาเชิงโครงสร้าง และความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มและสถาบันนั้น หมายถึง ความเป็นชุมชน องค์กรภาคประชาชน/ความเป็นประชาคม เครือข่ายทางสังคมและการเมือง ทั้งในรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างการยึดติดกันความเป็นตัวตนที่หลากหลายในเครือข่ายหรือกลุ่มหรือชุมชน และ **ระดับมหภาค (Macro-level)** เป็นการศึกษาทุนทางสังคมที่เสริมการก่อโครงสร้างเครือข่ายที่แผ่กระจายอยู่ในระบบชาติ และศึกษาปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างเครือข่ายดังกล่าว เช่น ความเป็นพลวัตของโครงสร้างเครือข่ายและการเคลื่อนย้ายเครือข่าย เป็นต้น

2.2 เครื่องมือวัดทุนทางสังคม

ปัจจุบันได้มีนักวิชาการหลายท่านได้พัฒนาเครื่องมือที่ใช้วัดทุนทางสังคม อาทิ John D. and Catherine T. Macarthur (2000) ได้อธิบายวิธีการวัดทุนทางสังคมว่ามี 2 วิธีคือ 1) การสังเกตพฤติกรรมของคนในสังคมและการรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจ และ 2) ระดับความร่วมมือของสมาชิกในชุมชน

Putnam (2000) ได้พัฒนาดัชนีชี้วัดทุนทางสังคมซึ่งมี 5 องค์ประกอบ 14 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) วิธีชีวิตขององค์กรในชุมชน เช่น ร้อยละของคนในชุมชนที่เป็นกรรมการต่างๆของชุมชนในรอบปี ร้อยละของคนที่เป็นเจ้าหน้าที่ในชมรมหรือองค์กรในรอบปี และจำนวนเฉลี่ยของสมาชิกองค์กร 2) กิจกรรมทางสังคม เช่น ร้อยละของคนที่มาใช้สิทธิในการเลือกตั้งประธานาธิบดี ร้อยละของสมาชิกองค์กรที่เข้าร่วมประชุมในกิจกรรมของโรงเรียน/เทศบาลในรอบปี 3) อาสาสมัครชุมชน เช่น จำนวนขององค์กรที่ไม่แสวงหากำไรต่อประชากร 1,000 คน จำนวนเฉลี่ยของเวลาที่อาสาสมัครทำงานในรอบปี 4) ความสามารถทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น ร้อยละของคนที่ใช้เวลาบ่อยครั้งในการเยี่ยมเยียนเพื่อนบ้าน เวลาเฉลี่ยที่ใช้เพื่อการบันเทิงในครอบครัว 5) ความไว้วางใจ เช่น ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นสามารถไว้วางใจได้ และร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นมีความซื่อสัตย์ เป็นต้น

สำหรับการประเมิน “ทุนทางสังคม” ของประเทศไทย เป็นเรื่องละเอียดอ่อนที่มีขอบเขตกว้างขวาง เพราะเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆเป็นจำนวนมาก ซึ่งปัจจัยแต่ละหน่วยมีการเปลี่ยนแปลงและส่งผลกระทบซึ่งกันและกันตลอดเวลา อีกทั้งสังคมไทยเป็นสังคมเปิด แม้ว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อคนไทยในอดีตมีไม่มากนัก แต่ได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง พร้อมทั้งได้ส่งผลกระทบที่รวดเร็วและรุนแรง การสังคมที่มีทั้งสิ่งที่ดีงามซึ่งเป็นทุนทางสังคม และสิ่งที่ไม่ดี/ไม่พึงปรารถนาซึ่งเป็นต้นทุนทางสังคม และแม้จะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นภาคอุตสาหกรรมและบริการมากยิ่งขึ้น แต่โดยเนื้อแท้/พื้นฐานสังคมไทยยังคงความเป็น “สังคมเกษตร” อยู่มาก นอกจากนี้ คนไทยและสังคมไทยต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ เช่น การที่ก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ การเปลี่ยนจากสังคมชนบทเป็นสังคมเมือง และการเปลี่ยนแปลงกิจกรรมทางเศรษฐกิจจากภาคเกษตรเป็นภาคอุตสาหกรรมและบริการ การพัฒนาการด้านวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีชีวภาพ เทคโนโลยีสารสนเทศ การกำหนดกฎเกณฑ์และกติกาทางเศรษฐกิจและการค้า ความขัดแย้งระหว่างประเทศ เป็นต้น

ปัจจุบันได้มีองค์กรหลักที่พัฒนาด้านชีวิตทุนทางสังคม ดังนี้ 1. กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้ดำเนินงานในการพัฒนาด้านชีวิตคุณภาพชีวิตอย่างต่อเนื่องเพื่อประมวลภาพรวมที่สามารถบ่งชี้ถึงสถานการณ์ของสังคมโดยรวม และภายใต้ความหมายคำว่า “ทุนทางสังคม” ที่นิยาม โดยกระทรวงเอง หมายถึง ลักษณะทางสังคม ที่ปัจเจกชนและองค์กรทางสังคม มีเครือข่าย มีความไว้วางใจ และการมีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเกื้อหนุนและความร่วมมือในการดำเนินงาน ซึ่งก่อให้เกิดความสามารถในการปรับปรุงสถานะของสังคม องค์กร และตนเองให้บรรลุเป้าประสงค์ที่กำหนด โดยมีกรอบแนวคิดและมิติทางทุนทางสังคม ไว้ 5 มิติ 40 ดัชนี ได้แก่ 1) มิติกลุ่มและเครือข่าย ที่ก่อให้เกิดการรวมกันของบุคคลเป็นกลุ่มบุคคล เกิดการรวมพลัง มี 12 ดัชนี 2) มิติความไว้วางใจและความเป็นอันหนึ่งเดียวกันเพื่อเป็นพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมมี 7 ดัชนี 3) มิติกิจกรรมและความร่วมมือ แสดงให้เห็นว่ากฎเกณฑ์หรือบรรทัดฐานของสังคมได้รับการยอมรับและเกิดความร่วมมือ มี 4 ดัชนี 4) มิติความสมานฉันท์ทางสังคม การอยู่ร่วมกันในสังคมและความขัดแย้งรุนแรง เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมรับด้านความแตกต่างและหลากหลายมี 10 ดัชนี และ 5) มิติอำนาจหน้าที่และกิจกรรมทางการเมือง ความเป็นอิสระในการตัดสินใจกำหนดการดำเนินชีวิตของตนเอง การตระหนักถึงความสำคัญของตนเอง ชุมชนและสังคม มี 7 ดัชนี 2. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้แบ่งกรอบตัวชี้วัดทุนทางสังคมที่สำคัญประกอบด้วย ตัวชี้วัดในเชิง Input/Output และตัวชี้วัดในเชิงสนับสนุนให้เกิดทุนทางสังคม โดยตัวชี้วัดที่แสดงทุนทางสังคมในเชิง Input และ/หรือ Output ซึ่งเป็นพื้นฐานของการวัดทุนทางสังคม ได้แก่ 1) กลุ่มและเครือข่าย ที่แสดงมิติของทุนทางสังคมในเชิงโครงสร้างและนำมาใช้เสมอในฐานะดัชนีชี้วัด Input ที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม 2) ความไว้วางใจ มักใช้แสดงทุนทางสังคมในเชิงแนวคิด และอาจเป็นดัชนีชี้วัดได้ทั้ง Input หรือ Output หรือเป็นตัวชี้วัดทุนทางสังคมโดยตรง การคาดคะเนพฤติกรรมของคนหรือประสบการณ์จากความไว้วางใจ/การขอความช่วยเหลือ จะสะท้อนทุนทางสังคมในเชิงแนวคิด และ 3) กิจกรรมร่วมและความร่วมมือ เป็นการแสดงออกของทุนทางสังคมในเชิงดัชนีชี้วัด Output ที่เมื่อมีการรวมกลุ่มและมีความไว้วางใจเกิดขึ้น ก็จะมีผลลัพธ์ออกมาให้เห็น และสามารถสังเกตหรือจับต้องได้ และตัวชี้วัดที่สนับสนุนให้เกิดทุนทางสังคม ได้แก่ 1) การสื่อสารและ/หรือข่าวสาร เป็นเงื่อนไข/ปัจจัยที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม 2) การมีพวกหรือถูกทิ้งให้อยู่อย่างโดดเดี่ยว เป็นผลที่เกิดจากการมี/ไม่มีทุนทางสังคม และ 3) การมีอำนาจในการตัดสินใจของตนเอง ทั้งในเชิงการเมือง ครอบครัว หรือที่เกี่ยวกับชีวิตตนเอง

การพัฒนาตัวชี้วัดทุนทางสังคมโดยหน่วยงานทั้งสองหน่วยงานข้างต้นได้พัฒนาขึ้นภายใต้วัตถุประสงค์ของการวิเคราะห์ประเมินทุนทางสังคมแบบภาพรวม ซึ่งนักวิชาการหลายท่านได้วิจารณ์ว่าการประเมินทุนทางสังคมไม่ควรประเมินภาพรวม เพราะพื้นที่ในแต่ละพื้นที่มีความ

ต้องการหรือคุณลักษณะของทุนทางสังคมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนไม่เหมือนกัน ทุนทางสังคมตัวหนึ่งอาจจะมีประโยชน์กับบริบทหรือพื้นที่หนึ่งแต่ส่งผลกระทบทางลบกับบริบท/พื้นที่อื่นๆได้ ดังนั้นในการศึกษานี้จะประยุกต์หรือพัฒนาวิธีการประเมินทุนทางสังคมที่พัฒนาโดยธนาคารโลก เพราะผู้เชี่ยวชาญธนาคารโลก ได้พัฒนาวิธีการประเมินทุนทางสังคมเป็นกรอบกว้างๆ สำหรับประยุกต์ใช้ได้กับทุกบริบท และกรอบการประเมินเฉพาะที่มีคุณลักษณะและบริบทที่ไม่เหมือนกัน โดยให้แต่ละประเทศเลือกปัจจัยเฉพาะเอง ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะมีความเหมาะสมที่จะนำแนวคิดของธนาคารโลกมาประยุกต์ใช้กับบริบทของประเทศไทย

2.3 ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) และการจัดการความรู้ (Knowledge Management)

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายใต้โลกยุคศตวรรษที่ 21 คือ การเปลี่ยนแปลงในสังคมแบบใหม่ที่เรียกว่า สังคมสารสนเทศ สังคมแห่งการเรียนรู้ หรือเป็นเศรษฐกิจฐานความรู้/นวัตกรรม ลักษณะที่เกิดขึ้นดังกล่าว ส่งผลให้ทุนทางกายภาพมีความสำคัญน้อยกว่าทรัพย์สินที่จับต้องไม่ได้ ซึ่งทรัพย์สินดังกล่าว เรียกว่า ทุนทางปัญญา (Intellectual Capital) ปัจจุบันทุนทางปัญญาจึงกลายมาเป็นทรัพยากรที่มีค่ายิ่ง (Guthrie et al. 1999)

แม้ว่าเป็นการยากที่จะให้คำจำกัดความของทุนทางปัญญา เนื่องจากเป็นสิ่งที่มองไม่เห็นและมีการเปลี่ยนแปลงโดยธรรมชาติ แต่นักวิชาการหลายท่านได้พยายามให้คำจำกัดความที่ชัดเจน ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 2 กลุ่มคือ **คำจำกัดความที่กว้าง** หมายถึง “ความแตกต่างระหว่างมูลค่าทางการตลาดและค่าทางบัญชี” (James, 1997) “วัดทุนทางปัญญาซึ่งถูกสร้างขึ้น จับรวบรวม และยกระดับขึ้นเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับทรัพย์สิน” (Klein & Prusak in Stewart, 1997) และ “ทรัพย์สินที่ไม่มีตัวตนหรือทรัพย์สินความรู้” (Guthrie, 2001)

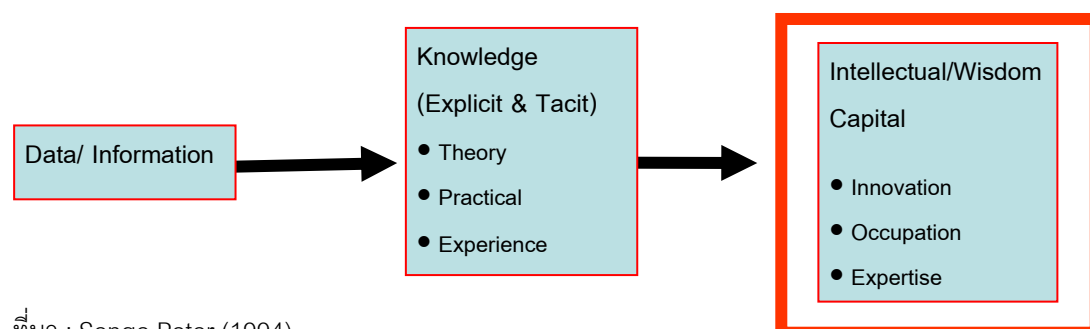
ส่วนความหมายที่แคบจะอ้างถึง “ผลรวมในความรู้ของสมาชิกและวิธีการปฏิบัติในการแปลความรู้ให้อยู่ในรูปของยี่ห้อ เครื่องหมายการค้าและกระบวนการ” (Roos et al. 1997) “การเป็นเจ้าของความรู้ การประยุกต์ประสบการณ์ เทคโนโลยีขององค์กร ความสัมพันธ์กับลูกค้าและความชำนาญของผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งทำให้บริษัทสามารถแข่งขันได้ในตลาด” (Edvinsson, 1997)

อย่างไรก็ตามเป็นที่ยอมรับว่า การเพิ่มขึ้นของทุนทางปัญญา การเพิ่มพูนความรู้ ความสัมพันธ์กับลูกค้า และความชำนาญ กลายเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญมากต่อความแข็งแกร่งและความสำเร็จของธุรกิจ

สำหรับประเทศไทยได้มีผู้ที่นิยามทุนทางปัญญาไว้หลายท่านเช่นกัน แต่โดยรวมเป็นการศึกษาทุนทางปัญญาเพื่อการพัฒนาชุมชน โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแก้ไขปัญหาผ่านกระบวนการบริหารจัดการองค์ความรู้ อาทิ พงศ์พิศ (2548) ได้กล่าวว่า “ทุนทางปัญญา ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและนำเอาความรู้ที่มีอยู่ในชุมชน และความรู้จากภายนอกชุมชน มาสังเคราะห์เป็นปัญญาและการจัดการเพื่อให้การอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และระหว่างภายในชุมชนกับภายนอกชุมชน เป็นไปอย่างรักษาความสมดุลไว้ได้”

หากวิเคราะห์คำนิยามที่กล่าวมาข้างต้น จะพบว่า คำนิยามทุนทางปัญญา มีความหลากหลายและความแตกต่าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อหาสาระที่ทุนทางปัญญาจะครอบคลุมถึง กล่าวคือจะต้องมีความหมายเพียงพอที่จะให้องค์กร สามารถรวมทรัพยากรที่ไม่มีตัวตน และมีความเฉพาะเพียงพอต่อการมีแนวทางจัดการให้องค์กรสามารถดำเนินการได้ อนึ่งการศึกษานี้จะนิยามให้สามารถประยุกต์ใช้กับการศึกษาเฉพาะพื้นที่เพราะความต้องการใช้และการสร้างทุนทางปัญญาเพื่อการพัฒนาในแต่ละพื้นที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งแต่ละพื้นที่/ชุมชนมีบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน ดังนั้นความหมายของทุนทางปัญญาสำหรับการศึกษานี้ (แผนภาพที่ 2-2) คือความสามารถในการคิดและวิเคราะห์เปรียบเทียบข้อมูล (Data : ข้อเท็จจริง ข้อมูลดิบ หรือตัวเลข) และข่าวสาร (Information: ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการบริหารจัดการและตัดสินใจ) ทั้งที่ไหลเวียนอยู่ภายในและเชื่อมต่อกับภายนอก อย่างเป็นระบบและเชื่อมโยงกับความรู้อื่นๆ จนเกิดเป็นความเข้าใจ พร้อมที่จะนำไปใช้ประโยชน์ ซึ่งเรียกสิ่งนั้นว่า ความรู้ (Knowledge) ที่จะปรากฏทั้งในรูปของทฤษฎีเพื่อใช้อ้างอิงทางวิชาการ (Theory) และรูปของแนวทางที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ (Practices)

แผนภาพที่ 2-2 ความหมายและขอบเขตของทุนทางปัญญา

ที่มา : Senge Peter (1994)

อย่างไรก็ตามความรู้ที่เกิดขึ้นต้องมีการประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนา เช่น สร้างมูลค่าเพิ่ม ลดต้นทุน ลดระยะเวลา เป็นต้น จึงจะถือว่าเป็นทุนทางปัญญา และ/หรือ นวัตกรรม (Innovation) และที่สำคัญการที่องค์กรและชุมชนสามารถสร้างและรักษาทุนทางปัญญาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือใน

การสร้างรายได้เปรียบในการแข่งขันและ/หรือจัดการกับปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ขึ้นอยู่กับความสามารถขององค์กร/ชุมชนในการทำให้การเรียนรู้ในองค์กรไหลเวียนอย่างต่อเนื่อง ไม่สูญเสียไปพร้อมกับการลาออกหรือเกษียณอายุของบุคลากร ดังนั้นองค์กรควรต้องส่งเสริมและพัฒนาความรู้ของบุคลากร ควบคู่กับการจัดการให้ความรู้ในตัวบุคคลเป็นความรู้ขององค์กรหรือเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้²

คำจำกัดความของทุนทางปัญญาดังกล่าวข้างต้น สะท้อนภาพได้ค่อนข้างชัดเจนว่า ทุนทางปัญญา/นวัตกรรมเกิดจากการบริหารจัดการองค์ความรู้ ซึ่งมีนักวิชาการในหลากหลายสาขา เช่น สังคมศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และนักบริหารจัดการ เป็นต้น ได้พยายามพัฒนากรอบการวิเคราะห์การบริหารจัดการองค์ความรู้ขององค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้อย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น แต่ในการศึกษานี้จะกล่าวถึงกลุ่มบุคคลที่ถูกอ้างอิงมากที่สุด ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นกลุ่มนักวิชาการด้านบริหารจัดการองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาองค์กร เช่น Peter M. Senge (1994) มีคุณวุฒิด้านวิศวกรรมอวกาศ และเป็นนักสร้างแบบจำลองระบบสังคม (Social System Modeling) รวมทั้งเป็นนักบริหารจัดการองค์กรที่สำคัญ ซึ่งได้พัฒนากรอบการวิเคราะห์การพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ ในหนังสือ The Fifth Discipline จนทำให้เขามีชื่อเสียง โดยในหนังสือเล่มนี้ได้ระบุว่าองค์กรแห่งการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการสร้างบรรยากาศแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นภายในองค์กร และมีกระบวนการที่เป็นระบบในการค้นหา สร้าง รวบรวม จัดเก็บ เผยแพร่ ถ่ายทอด แบ่งปัน พัฒนาต่อยอดจนเกิดความรู้ใหม่ และในที่สุดสามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับ มาสร้างมูลค่าเพิ่มและ/หรือใช้ประโยชน์ ซึ่งกระบวนการที่ว่านี้คือ การจัดการความรู้ (Knowledge Management) นั่นเอง ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ยอมรับว่า หากองค์กรใดต้องการชิงความได้เปรียบในการแข่งขัน ต้องการก้าวขึ้นมาอยู่ในแถวหน้า และนำพาองค์กรให้เติบโตอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน จะขาดการจัดการความรู้ไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อให้ทันกับสถานการณ์การแข่งขันที่รุนแรงและสภาพแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

Senge (1994) ให้ความสำคัญกับการพัฒนาตนเองให้เป็นเลิศ (Personal Mastery) กรอบความเชื่อที่สมเหตุสมผล (Mental Models) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Shared Vision) การเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) และการคิดอย่างเป็นระบบ (Systems Thinking) เพื่อให้เกิดความสามารถในการเรียนรู้ที่เร็วกว่าคู่แข่ง และมองว่าความรู้จะเป็นตัวสร้างความ

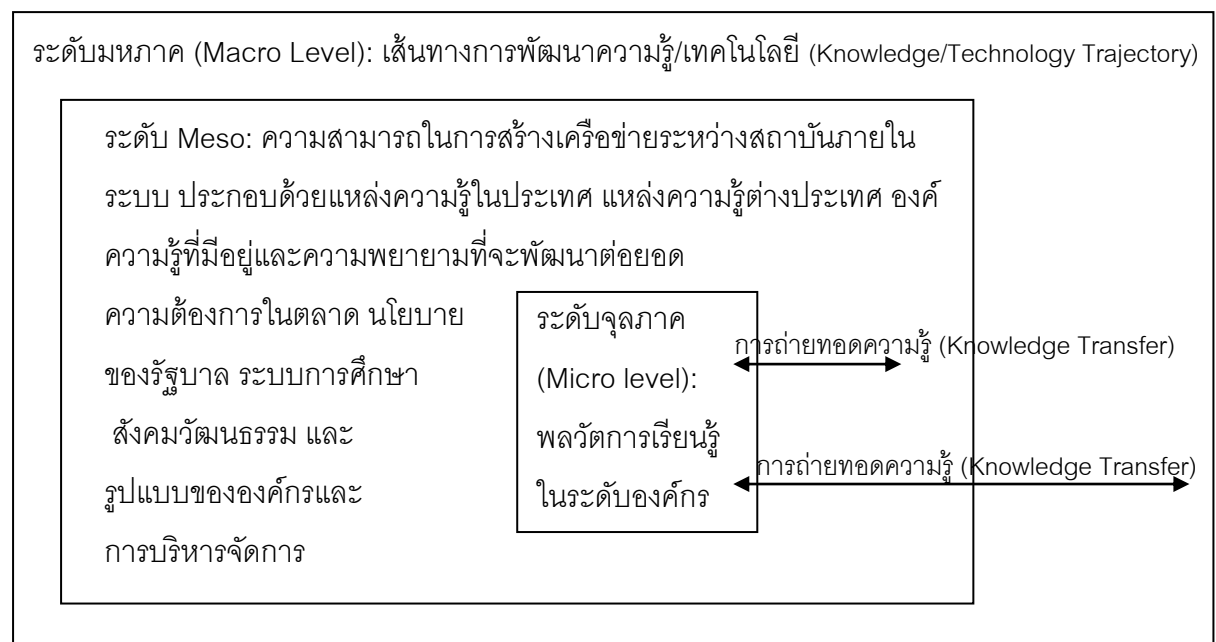
² องค์กรแห่งการเรียนรู้ เป็นองค์กรที่คนมีการขยายความสามารถของพวกเขาได้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการสร้างสรรค์ที่เป็นผลมาจากความปรารถนาอย่างแท้จริงของพวกเขา เป็นองค์กรที่มีรูปแบบการคิดแบบใหม่ และมีการแตกแขนงความคิดเห็นให้เกิดขึ้น เป็นองค์กรที่คนในองค์กรมีความปรารถนาอย่างเต็มที่ โดยเป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการเรียนรู้ร่วมกันในองค์กร (Senge, 1994)

ได้เปรียบในการแข่งขันทางธุรกิจ และนำองค์กรไปสู่ความยั่งยืน โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเป็นการเรียนรู้ร่วมกันทั้งองค์กร รวมทั้งมองว่าธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนรักที่จะเรียนรู้

กลุ่มที่สองคือ นักเศรษฐศาสตร์ทฤษฎีหลักแห่งการวิวัฒน์ (Theory of Evolution) เชื่อว่า ปัญญา/องค์ความรู้/เทคโนโลยีและนวัตกรรม ไม่ใช่ปัจจัยภายนอกของฟังก์ชันการผลิต (Production Function) และส่งผลกระทบต่อการผลิตในลักษณะ Non-Linear เพราะปัญญา/องค์ความรู้/เทคโนโลยีและนวัตกรรมโดยเฉพาะในส่วนที่จับต้องไม่ได้ สามารถพัฒนาต่อยอดและสะสมให้พอกพูนถ้ามีการบริหารจัดการที่ดีอย่างเป็นระบบ เช่น การศึกษาของ Lundvall B.A.(1992) และ Linsu Kim (1997) เป็นต้น นักวิชาการกลุ่มนี้ได้พัฒนารอบการวิเคราะห์ทุนทางปัญญา/นวัตกรรม/กระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ โดย ระบบนวัตกรรม/ทุนทางปัญญา (National System of Intellectual Capital/Innovation) ถูกตั้งขึ้นจากการรวมตัวของสมาชิก/องค์กร และความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนระหว่างสมาชิก/องค์กร (เช่น ผู้ประกอบการ มหาวิทยาลัย และสถาบันวิจัย เป็นต้น) เพื่อการทำกิจกรรมหรือธุรกรรมการผลิต การกระจาย และใช้ความรู้เพื่อประโยชน์ต่อองค์กรหรือเกิดทุนทางปัญญา/นวัตกรรมในระบบ

นักเศรษฐศาสตร์ทฤษฎีหลักแห่งการวิวัฒน์ เชื่อว่ากระบวนการเรียนรู้ในองค์กรมีลักษณะเป็นพลวัตและซับซ้อน จึงทำให้กรอบการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้แบ่งเป็น 3 ระดับ ดังนี้ (แผนภาพที่ 2-3)

แผนภาพที่ 2-3 กรอบการวิเคราะห์ทุนทางปัญญา

ที่มา : Lundvall B.A.(1992)

ระดับมหภาค (Macro level): ผลจากการศึกษาพบว่าการพัฒนาความรู้และเทคโนโลยีแบ่งออกเป็น 2 เส้นทาง โดยใน**เส้นทางแรก** จะใช้ Stage of Technical Progress หรือห่วงโซ่นวัตกรรม (Innovation Chains) ซึ่งมี กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรไม่เหมือนกัน โดยเริ่มจาก**กลุ่ม Emerging Technologies/Knowledge** ที่เริ่มเส้นทางด้วยการประดิษฐ์ค้นคิด (Invention) โดยเริ่มจากการศึกษาและทดลองในห้องทดลองจนสำเร็จ และต่อมาพัฒนาต้นแบบ (Prototype) ในที่สุดพัฒนาในระดับโรงงาน (Manufacturing) โดยที่สินค้าหรือผลผลิตนวัตกรรม (Product Innovation) จะมีราคาแพง เนื่องจากองค์ความรู้/เทคโนโลยีเพิ่มถูกนำมาใช้ในระยະสั้น และยังไม่แพร่หลายในตลาด ต่อมา**กลุ่ม Evolving Technologies** นำเทคโนโลยีมาใช้ แต่ยังคงอยู่ในช่วงเวลาที่ยังต้องปรับปรุงอย่างมาก และยังไม่แพร่หลาย แต่มีอัตราการเรียนรู้ทั้ง Learning by Doing และ Learning by Research เพิ่มขึ้น หลังจากนั้น **กลุ่ม Reviving Technologies** องค์ความรู้/เทคโนโลยี การผลิตถูกพัฒนาและกระจายไปจนเป็นที่ยอมรับของทุกตลาด การแข่งขันในเชิงของราคาและรูปแบบของผลิตภัณฑ์ โดยเน้นการลดต้นทุนการผลิต เช่น วิธีการผลิตจำนวนมาก (Mass Production Methods) จึงทำให้มีอัตราการเรียนรู้แบบ Learning by Doing ต่ำ แต่ Learning by Research สูง ดังนั้นการเรียนรู้แบบ Learning by Research เพิ่มขึ้น สุดท้ายเป็น**กลุ่ม Mature Technology** เทคโนโลยีที่ได้รับการพัฒนาและมีการใช้กันมายาวนาน กระบวนการผลิตและผลิตภัณฑ์ถูกพัฒนาจนได้มาตรฐานสูงสุดและทุกองค์กรสามารถดำเนินการได้เหมือนกัน มีอัตราการเรียนรู้ทั้งสองรูปแบบต่ำ ดังนั้น ประเทศพัฒนาแล้วจะย้ายฐานการผลิตผ่านการลงทุนในประเทศกำลังพัฒนา เพราะมีต้นทุนการผลิตต่ำกว่า เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีระหว่างองค์กรในประเทศพัฒนาแล้วและองค์กรในประเทศกำลังพัฒนา

ดังนั้นจึงเกิดเส้นทางการพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยีขององค์กรในประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งเป็น**เส้นทางที่สอง** จากการศึกษาพบว่า การพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยีจนเกิดนวัตกรรมและทุนทางปัญญาขององค์กรโดยเฉพาะในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา จะเริ่มจากจุดไหนของ Stage of Technical Progress ขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสามารถในการดูดซับหรือระดับการเรียนรู้ขององค์กร แต่โดยส่วนใหญ่องค์กรในประเทศกำลังพัฒนาจะเริ่มจากระยะสุดท้ายคือ Mature stage ของ Stage of Technical Progress เพราะว่า องค์กรในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนายังไม่สามารถดำเนินการผลิตได้ เพราะขาดความรู้ความเข้าใจ แต่จะนำเข้าเทคโนโลยี/องค์ความรู้ ผ่านการนำเข้าชิ้นส่วน เครื่องจักร และจ้างผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ และเมื่อมีความรู้และความเชี่ยวชาญมากขึ้นก็สามารถพัฒนาต่อยอดจนเกิดนวัตกรรมขององค์กรเอง ซึ่งมักจะเรียกขบวนการนี้ว่าวิศวกรรมย้อนกลับ

ระดับ Meso เป็นการพิจารณาปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อการเรียนรู้ขององค์กร ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ขององค์กรมี 2 ปัจจัยคือ

- **ศักยภาพของการสร้างเครือข่าย (Networking)** เพื่อสร้างการเรียนรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่งการเรียนรู้สามารถดำเนินการได้ทั้งภายในองค์กร คือเปลี่ยนองค์ความรู้ในตัวบุคคลสู่ความรู้ขององค์กร เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมภายในองค์กร และดำเนินการระหว่างองค์กร คือระหว่างหน่วยธุรกิจหนึ่งสู่หน่วยธุรกิจอื่นๆ หรือระหว่างหน่วยธุรกิจและหน่วยงานรัฐและองค์กรวิจัย ผลจากการศึกษาพบว่า แหล่งขององค์ความรู้/เทคโนโลยีขององค์กร แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม คือ แหล่งผลิตองค์ความรู้/เทคโนโลยีจากภายในประเทศ ต่างประเทศ และองค์ความรู้จากการพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยีเดิมที่มีอยู่ (ตั้งแต่ผลิตไปจนถึงการใช้ประโยชน์ต่อสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน)

- **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบของกระบวนการเรียนรู้ขององค์กร** หรือส่งผลต่อพฤติกรรมของพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยี/นวัตกรรม ประกอบด้วย

- **นโยบายของรัฐ** ผลจากการศึกษาพบว่า ภาครัฐควรมีบทบาทเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ขององค์กร สร้างบรรยากาศในการแข่งขัน สร้างความมั่นใจในการลงทุน โดยจะต้องจัดทำยุทธศาสตร์ได้อย่างเป็นระบบครบวงจร และให้สอดคล้องกับลักษณะเฉพาะของการเรียนรู้ใน Stage of Technical Progress ที่แตกต่างกัน เพราะลักษณะของการเรียนรู้ที่แตกต่างกัน ณ ช่วงเวลาที่แตกต่าง จะมีผลต่อการออกแบบยุทธศาสตร์รัฐ ซึ่งสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ คือ **หนึ่ง Market Pull Strategy หรือ Demand Pull Strategy** ซึ่งหมายถึงยุทธศาสตร์กระตุ้นให้เกิดความต้องการของตลาดก่อน หลังจากนั้นจึงค้นหาองค์ความรู้/เทคโนโลยีการผลิตเพื่อพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ตรงกับความต้องการตลาด จะเน้นให้ความสำคัญกับการแพร่กระจายของเทคโนโลยี **สอง Technology Push หรือ Supply Push** หมายถึงการพัฒนาเทคโนโลยีที่สนใจก่อน และตามด้วยการพัฒนาผลิตภัณฑ์ หลังจากนั้นจึงค้นหาตลาดที่ขายผลิตภัณฑ์ดังกล่าว ซึ่งจะเน้นการสนับสนุนการประดิษฐ์และพัฒนาเทคโนโลยี

- **การศึกษา (Education)** ผลจากการศึกษา สรุปได้ว่า การลงทุนทางการศึกษาจะทำให้จำนวนคนที่มีคุณภาพเพิ่มขึ้น เพราะมีความรู้ และเรียนรู้ที่จะเรียนรู้อย่างไร (Learning how to learn) ซึ่งทำให้กระบวนการแพร่กระจายความรู้/เทคโนโลยีมีประสิทธิภาพมากขึ้น ทำให้ศักยภาพในการดูดซับความรู้/เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ดี สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ/หรือสร้างสรรค์ผลงานนวัตกรรมดีมากขึ้น และทำให้เทคโนโลยีก้าวหน้าแบบเกลียว (Spiral) ดังนั้นระบบการศึกษาที่ดีจะเป็นตัวช่วยสนับสนุนการพัฒนาขีดความสามารถทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

➤ **วัฒนธรรมและจริยธรรมในสังคม** แม้ว่าทุนทางสังคมสามารถพัฒนาเป็นสินค้าและบริการโดยตรง และเสริมสร้างให้สินค้าและบริการมีมูลค่าเพิ่มขึ้น แต่ในการศึกษานี้จะให้ความสำคัญกับ วัฒนธรรมและจริยธรรม เพื่อสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้องค์กร และสนับสนุนการพัฒนาองค์ความรู้แบบเครือข่าย เช่น บรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมที่เปิดรับแนวความคิดใหม่ๆ จากวัฒนธรรมอื่นซึ่งอาจมีกระบวนการและวิถีคิดที่แตกต่าง การเปิดรับในความแตกต่างทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการทำงานร่วมกัน มีส่วนช่วยให้เกิดความร่วมมือ ในการพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยีและพัฒนาารูปแบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพขององค์กร

➤ **การบริหารจัดการองค์กร** โดยอาศัยหลัก Organizational Management เช่น การทำงานเป็นทีม การลดระดับสายการบังคับบัญชา การมีส่วนร่วมของพนักงาน และการจัดการองค์ความรู้ จะผลักดันให้บุคลากรในองค์กรมีศักยภาพในการตอบรับกับเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ ได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ เนื่องจากการสร้างให้บุคลากรมีวัฒนธรรมที่เห็นคุณค่าต่อการเป็นส่วนหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อองค์กร และรักการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งปลูกฝังนิสัยของคนให้รักการเรียนรู้ ศึกษาหาความรู้ ช่างสังเกต ช่างซักช่างถาม

ระดับ Micro กระบวนการเรียนรู้ระดับองค์กรในลักษณะเป็นพลวัต นอกจากปัจจัยแวดล้อมในระดับ Macro และ Meso ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยี/นวัตกรรมขององค์กรแล้ว ยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการองค์ความรู้/เทคโนโลยี/นวัตกรรมขององค์กร มักจะพบว่าบ่อยครั้งที่บางองค์กรมีศักยภาพในการสร้างขีดความสามารถในการแข่งขันให้เข้มแข็งผ่านการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากกว่าอีกหลายองค์กรที่ต้องเผชิญกับปัจจัยแวดล้อมเหมือนกัน เช่น มีการเรียนรู้และพัฒนาองค์ความรู้/เทคโนโลยีเสมือนมีชีวิต มีผลงานที่พัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องทั้งในด้านคุณภาพ ประสิทธิภาพ และการสร้างนวัตกรรม ซึ่งกลายมาเป็นวัฒนธรรมองค์กรที่ผู้เกี่ยวข้องในวงจรแห่งความสัมพันธ์สามารถซึมซับได้ ดังเช่น ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศญี่ปุ่น และเยอรมัน เป็นต้น

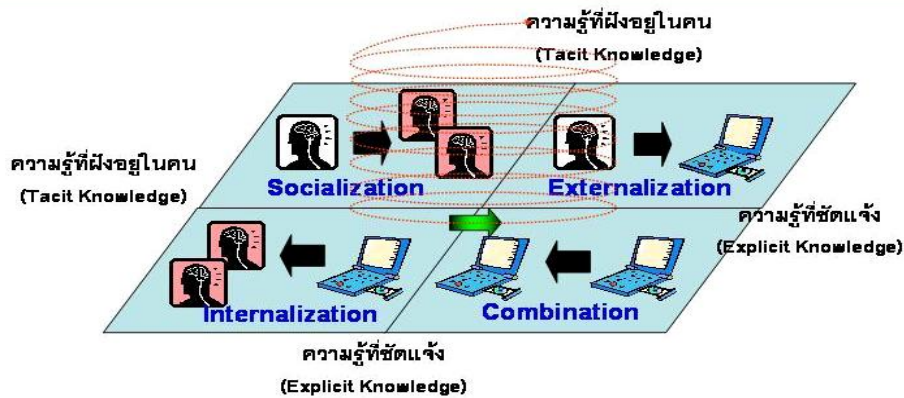
ดังนั้นองค์กรแห่งการเรียนรู้ เป็นองค์กรที่สามารถเพิ่มความสามารถของบุคลากรในองค์กรให้มีความรู้ได้อย่างต่อเนื่อง ด้วยการสร้างสรรค์ที่เป็นผลจากความปรารถนาอย่างแท้จริงของบุคคล เป็นองค์กรที่มีรูปแบบการคิดแบบใหม่ และมีการแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ๆ เป็นองค์กรที่คนในองค์กรมีความปรารถนาจะร่วมกันอย่างเต็มที่ที่จะดำเนินการพัฒนาองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยวิธีการเรียนรู้ร่วมกันในองค์กร (Senge, 1994) เมื่อมาถึงจุดนี้ จำเป็นต้องเข้าใจรูปแบบของความรู้ ซึ่ง Nonaka and Takeuchi (1995) ได้แบ่งความรู้ออกเป็น 2 มิติ ประกอบด้วย Tacit Knowledge คือ ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ความรู้ประเภทนี้เกิด

จากประสบการณ์ การเรียนรู้ หรือพรสวรรค์ต่าง ๆ อธิบายออกมาได้ยาก แต่สามารถพัฒนาและแบ่งปันได้ และ Explicit Knowledge คือความรู้ที่เป็นเหตุเป็นผล สามารถถ่ายทอดออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ได้ เช่น หนังสือ คู่มือ เอกสาร ซีดี วีซีดี เป็นต้น และยังพบอีกว่าการมี Explicit Knowledge มากมายจะไม่สามารถใช้ประโยชน์ได้ถ้าขาด Tacit Knowledge

ยิ่งไปกว่านั้น Nelson and Winter (1982) ยังค้นพบอีกว่าสัดส่วนความรู้ของ Tacit Knowledge จะมากกว่า Explicit Knowledge ถึง 80 ต่อ 20 ในระบบชาติ และความรู้ที่สนับสนุนการปฏิบัติการขององค์กรอย่างมีประสิทธิภาพคือ Tacit Knowledge ที่ฝังอยู่ในตัวบุคลากรขององค์กรนั่นเอง ดังนั้นขีดความสามารถในการพัฒนาความรู้/เทคโนโลยี คือการรวบรวมความรู้ที่เป็น Tacit Knowledge ที่มีอยู่ในบุคลากรและสามารถแปลงความรู้นี้ให้เป็นความรู้ขององค์กร ซึ่งบุคคลสามารถมีทุนทางปัญญาได้ จะต้องแสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง และพัฒนาต่อยอดได้ ซึ่ง Nonaka and Takeuchi (1995) ได้เสนอแนวความคิดการแปลง Explicit Knowledge และ Tacit Knowledge ผ่านกระบวนการที่เรียกว่า วงจรความรู้ (Knowledge Spiral) โดยได้แบ่งการสร้างความรู้ไว้ 4 รูปแบบคือ

- Socialization คือ การแบ่งปันและการสร้างความรู้ จากความรู้ที่ฝังอยู่ในคนไปสู่คน (Tacit Knowledge) โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ตรงของผู้สื่อสารระหว่างกัน
- Externalization คือ การสร้างและแบ่งปันความรู้จากการแปลงความรู้ที่ฝังอยู่ในคนเป็นความรู้ที่ชัดเจน (Explicit Knowledge) โดยเผยแพร่ออกมาเป็นลายลักษณ์อักษร
- Combination คือ การแบ่งปันและสร้างความรู้ จากความรู้ที่ชัดเจน โดยรวบรวมความรู้ที่ชัดเจนที่เรียนรู้มาสร้างเป็นความรู้ที่ชัดเจนประเภทใหม่
- Internalization คือ การแบ่งปันและสร้างความรู้ จากความรู้ที่ชัดเจน ไปสู่ความรู้ที่ฝังอยู่ในคน โดยมักจะเกิดจากการนำความรู้ที่ได้เรียนรู้มาไปปฏิบัติจริงในวงกว้าง ปรับกรอบแนวคิดองค์ความรู้ที่ฝังอยู่ในคน ซึ่งจะเป็นวงจรของความรู้โดยการสร้างและแบ่งปันความรู้ที่อยู่ในคนไปสู่คน (Socialization) วงกลับไปข้อ 1 นั่นเอง (แผนภาพที่ 2-4)

แผนภาพที่ 2-4 วงจรความรู้ (Knowledge Spiral)

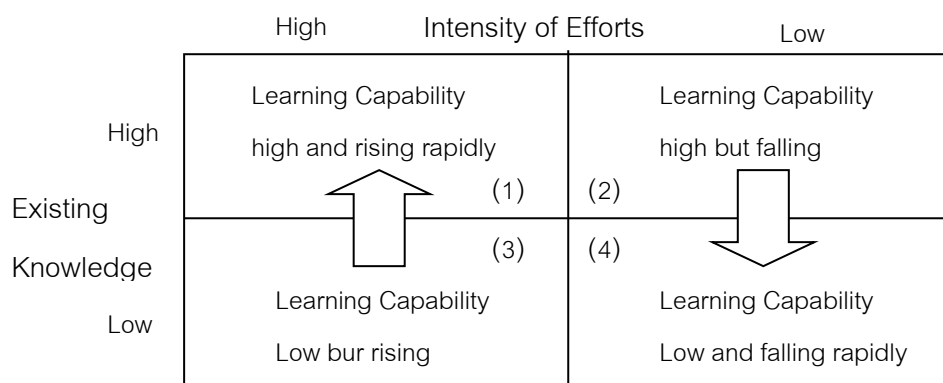

ที่มา: Nonaka and Takeuchi (1995)

การแปลงความรู้ดังกล่าวข้างต้นจะมีความเร็วขึ้นและมีขนาดใหญ่ขึ้น หากจำนวนสมาชิกและองค์กรในเครือข่ายเข้ามาเกี่ยวข้องกับการแปลงความรู้มีจำนวนมากขึ้น ลักษณะขององค์กรแห่งการเรียนรู้หรือศักยภาพทางเทคโนโลยี/ความรู้/นวัตกรรมขององค์กร หรือในทางวิชาการมักจะเรียกว่า ชีตความสามารถ/ศักยภาพในการเรียนรู้ขององค์กร โดยส่วนใหญ่จะเริ่มจากระดับง่าย ไม่ซับซ้อน ไปสู่ระดับที่ยุ่ยากมากขึ้น เพื่อยกระดับศักยภาพในการเรียนรู้ อีกทั้งองค์กรหนึ่งสามารถเลือกใช้กลไกการเรียนรู้ได้หลากหลายรูปแบบ ทั้งนี้ขึ้นกับความต้องการใช้องค์ความรู้หรือศักยภาพในการเรียนรู้ เพื่อแก้ไขปัญหา และขึ้นอยู่กับความยากง่ายของปัญหาที่เผชิญ

ศักยภาพในการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับ 2 ปัจจัย คือองค์ความรู้เดิมที่องค์กรมีอยู่ โดยส่วนใหญ่เป็น Tacit Knowledge เช่น จากประสบการณ์ที่เกิดจากทำงานและการวิจัยและพัฒนา เพื่อปรับปรุงกระบวนการผลิตและผลิตภัณฑ์ รวมถึงการบริหารจัดการองค์กร ซึ่งมีความสำคัญต่อกระบวนการเรียนในอนาคต นั่นก็คือความรู้ในปัจจุบันสามารถทำให้บุคลากรและองค์กรสร้างองค์ความรู้ในอนาคต ปัจจัยที่สองคือ ความพยายาม/มานะที่แรงกล้าหรือข้อกผูกมัด ถ้าบุคลากรขององค์กรไม่มีจิตสำนึกของความพยายามหรือความมานะอดสาหะ ที่จะเรียนรู้ การเรียนรู้ก็จะไม่เกิดขึ้นในองค์กรอย่างแน่นอน ซึ่งปัจจัยทั้งสองส่งผลกระทบให้ศักยภาพในการการเรียนรู้มีลักษณะเป็นพลวัต (แผนภาพที่ 2-5)

แผนภาพที่ 2-5 ศักยภาพในการเรียนรู้แบบพลวัต

ที่มา : Nonaka and Takeuchi (1995)

หากองค์ความรู้เดิมที่มีอยู่สูง อีกทั้งมีความพยายามหรือมานะสูง ศักยภาพในการเรียนรู้ (learning Capability) จะสูงและเพิ่มขึ้นหรือสะสมอย่างรวดเร็ว (1) ในทางตรงกันข้ามถ้าองค์ความรู้ที่มีอยู่ต่ำและมีความพยายามหรือมานะต่ำ ศักยภาพในการเรียนรู้จะต่ำและศักยภาพในการเรียนรู้จะลดลงอย่างรวดเร็ว (4) และถ้าองค์กรนั้นมีองค์ความรู้ในปัจจุบันสูงแต่มีความพยายามหรือมีความอดสาเหต่ำ ศักยภาพในการเรียนรู้สูงแต่ศักยภาพในการเรียนรู้สะสมจะลดลงอย่างรวดเร็ว (2) และในทางตรงกันข้าม ถ้าองค์กรนั้นมีความอดสาเหสูงแต่มีองค์ความรู้เดิมน้อย ศักยภาพในการเรียนรู้ขององค์กรต่ำแต่ศักยภาพในการเรียนรู้สะสมจะเพิ่มอย่างรวดเร็ว (3) ซึ่งถ้าองค์กรใดอยู่ใน (3) จะสร้างการเรียนรู้แบบต่อเนื่อง จะต้องลงทุนในการเรียนรู้ (Investment in Learning) สูงจะทำให้ศักยภาพในการเรียนรู้ปรับสูงไปที่ (1) ในทางตรงกันข้าม ถ้ามีการลงทุนในการเรียนรู้ต่ำ จะปรับไปสู่ (4) หรือเกิดการเรียนรู้แบบไม่ต่อเนื่อง เป็นทำลายการเรียนรู้ขององค์กร นั่นก็หมายความว่า ความอดสาเหหรือความพยายามมานะสูงมีความสำคัญมากกว่าความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบัน

การเพิ่มศักยภาพในการเรียนรู้จะทำให้องค์กรเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นในสถานการณ์ปกติ และก็เช่นกันการทำลายศักยภาพในการเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นในสถานการณ์ปกติ เช่น องค์กรมีบุคลากรที่ขาดความอดสาเห และลงทุนให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ต่ำ ทำให้เกิดการทำลายศักยภาพในการเรียนรู้ในระยะยาว ในทางตรงกันข้ามหากมีการลงทุนด้านการเรียนอย่างต่อเนื่องและบุคลากรมีความอดสาเหพัฒนาศักยภาพในการเรียนรู้ เป็นการสร้างองค์กรให้มีศักยภาพในการเรียนรู้สูงขึ้น เป็นต้น และถ้าองค์กรต้องเผชิญกับปัญหาที่วิกฤตมากๆ องค์กรที่มีการลงทุนในการเรียนรู้มากและบุคลากรมีความอดสาเหมากเป็นหลายเท่ากว่าในสถานการณ์ปกติ องค์กรนั้นจะพยายามสร้างวิกฤติให้เป็นโอกาส ดังนั้นองค์กรที่มีศักยภาพในการเรียนรู้สูงจะต้อง

พิจารณา 3 องค์ประกอบคือ องค์ความรู้ที่มีอยู่หรือศักยภาพในการเรียนรู้เดิมที่มีอยู่ ความอดทนหรือมุ่งมั่นในการเรียนรู้ และการลงทุนในการเรียนรู้

นักวิชาการอีกท่านที่ผู้คนกล่าวถึงมากที่สุดคือ Howard Gardner จากหนังสือเรื่อง “Five Minds for the Future” ได้กล่าวถึงสิ่งที่จะนำพามนุษย์ไปสู่การเป็นสุดยอดผู้นำ หรือยอดคนที่เต็มเปี่ยมไปด้วยศักยภาพจิต และความสามารถในการดำเนินชีวิตและประสบความสำเร็จ ทั้งในด้านการงาน และการดำเนินชีวิต ในโลกยุคศตวรรษที่ 21 จะต้องต้องมี 5 จิตที่สำคัญดังนี้คือ

➤ **จิตชำนาญการ/จิตแห่งวิทยาการ (Disciplined Mind)** หมายถึง ความรู้ ความชำนาญในศาสตร์วิทยาการ ในการมองแบบภาพรวม โดยเข้าใจและประยุกต์ใช้วิทยาการแขนงต่าง ๆ เพื่อตอบโจทย์หรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตจริงได้ รวมไปถึงความสามารถเชิงพฤติกรรมในการแสวงหา พัฒนาความรู้และทักษะอย่างไม่มีวันสิ้นสุด เพื่อปรับปรุงสิ่งที่ได้เรียนมาให้ดีขึ้นอย่างต่อเนื่อง หรือกล่าวอีกนัยก็คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิต คิดเป็น ทำเป็นนั่นเอง ซึ่ง Gardner ได้ให้ไว้ 5 แนวทางในการสร้างจิตแห่งวิทยาการใน “ทุนมนุษย์” ประกอบด้วย ปลุกฝังให้รู้จักคิดแบบเป็นระบบและมีเหตุผล ส่งเสริมการคิดนอกกรอบ และทดลองและลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง เพื่อให้คิดเป็นทำเป็น คิดแบบบูรณาการองค์รวม รวมทั้งส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

➤ **จิตสังเคราะห์ (Synthesizing Mind)** หมายถึง ความสามารถในการแยกแยะประเด็นที่สำคัญจากสิ่งต่าง ๆ ที่พบเห็นหรือรับรู้ และสามารถที่จะจำแนกแยกย่อยพิจารณาทำให้เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ที่เคยอยู่กันเป็นองค์รวมให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น เป็นการเลือกข้อมูลที่สำคัญจากข้อมูลมากมาย ที่ได้รับจากหลายๆ แหล่ง และจัดการกับข้อมูลได้อย่างสมเหตุสมผล ทำความเข้าใจกับข้อมูลและประเมินข้อมูลโดยปราศจากอคติ ผสมผสานให้กลายเป็นข้อมูลใหม่ ที่มีความหมายต่อตนเองและผู้อื่น สังคม ต่อยอด สร้างนวัตกรรมความรู้” แนวทางการเสริมสร้างจิตแห่งการสังเคราะห์ให้กับ “ทุนมนุษย์” หรือการฝึกฝนให้เกิดจิตแห่งการสังเคราะห์ควรส่งเสริมในประเด็น ดังนี้ เปิดประสบการณ์ และแสวงหาความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง ตลอดจนฝึกตีประเด็นช่วยคิดให้ชัดเจน อีกทั้งแยกแยะข้อเท็จจริงออกจากความคิดเห็น

➤ **จิตแห่งการสร้างสรรค์ หรือมีความคิดสร้างสรรค์ด้วยการฝึกฝน (Creating Mind)** หมายถึง กระบวนการทางความคิดในการสร้างสิ่งใหม่ ๆ ที่สร้างสรรค์และหลุดจากกรอบเดิม และสามารถนำความคิด สร้างสรรค์มาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นยิ่งกว่าจิตชำนาญการและจิตสังเคราะห์ โดยเป็นการผลิตความคิดใหม่ๆ พร้อมตั้งคำถามที่แตกต่างไปจากเดิม และกำเนิดเป็นวิธีคิดที่สดใหม่ ซึ่งก็อาจจะกลายเป็นคำตอบที่คาดไม่ถึง Teresa and Mukti (2008) นักบริหารแนวหน้าของโลก ได้ศึกษาเสริมงานของ Gardner โดยเชื่อว่าการบริหารและพัฒนาองค์กร

ยุคใหม่ ภายใต้ “ความคิดสร้างสรรค์” ปัจจัยที่ทำให้บุคคลเกิดความคิดสร้างสรรค์ได้มี 3 ประการ คือ แรงจูงใจ ความรู้และความชำนาญ และทักษะในการคิดสร้างสรรค์

ในช่วงยี่สิบกว่าปีที่ผ่านมา บรรดาองค์พิชฌักคิดทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นนักจิตวิทยา นักสังคมวิทยา และนักประสาทวิทยา ต่างให้ความสนใจไปที่ “ความคิดสร้างสรรค์” และ “การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์” โดยมีความพยายามที่จะค้นคว้าเพื่อหาที่มาของความคิดสร้างสรรค์ว่ามีต้นกำเนิดจากสิ่งใด แต่อย่างไรก็ดีมีสิ่งหนึ่งที่นักวิชาการต่างๆ เห็นพ้องต้องกันคือ ความคิดสร้างสรรค์นั้นไม่ได้เกิดขึ้นมาอย่างฉับพลันเหมือนกับปาฏิหาริย์ แต่จากการวิจัยพบว่า ความคิดสร้างสรรค์นั้นเกิดมาจากการเชื่อมโยงภายในของเส้นประสาทในระบบประสาท Edward De Bono (1992) หนึ่งในนักคิดคนสำคัญของผลงานหนังสือ Lateral Thinking ที่ได้รับเผยแพร่อย่างกว้างขวาง และได้เสนอแนวทางในการคิดแบบใหม่ที่เรียกว่า การคิดทางข้าง (Lateral Thinking) เป็นวิธีคิดและการแก้ปัญหาที่แตกต่างไปจากกรอบวิธีการคิดแบบเดิมๆ โดยเน้นให้ใช้จินตนาการทุกชนิด รวมไปถึงสิ่งที่เราคิดว่าไม่สามารถที่จะทำได้ มาใช้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งวิธีการ “คิดทางข้าง” ของ De Bono สอดคล้องกับแนวคิด จิตแห่งการสร้างสรรค์ (Creating Mind) ซึ่งเป็น 1 ใน 5 จิต ที่ Gardner ระบุไว้ในหนังสือ “Five Minds for the Future” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงและสร้างความแตกต่างจากสิ่งเดิมหรือแนวทางเดิมที่มีอยู่ ด้วยการเปิดรับทั้งจากภายในและภายนอก นอกจากนี้ De Bono ยังย้ำอยู่เสมอว่าความคิดสร้างสรรค์ไม่ใช่พรสวรรค์แต่เป็นทักษะที่สามารถสร้างและพัฒนาได้ด้วยเทคนิคต่างๆ ดังนั้นการบุคคลจะสร้างนวัตกรรมขึ้นมาได้ จึงต้องมี “จิตแห่งการสร้างสรรค์” ประกอบรวมอยู่ในตัวของบุคคลนั้น

➤ **จิตเคารพ (Respectful Mind)** หมายถึง การอ่อนน้อมถ่อมตนให้เกียรติและเคารพ ในความคิดของผู้อื่น รวมถึงเปิดใจให้กว้าง รับฟังทุกความคิดเห็น ที่แตกต่างจากความคิดของตนเอง เป็นการตอบสนองต่อคนและกลุ่มคนที่มีความแตกต่างหลากหลายอย่างเห็นอกเห็นใจ และเป็นไปในทางสร้างสรรค์เป็นความพยายามที่จะเข้าใจ และทำงานร่วมกันกับคนที่แตกต่างกัน เป็นการขยายขอบเขตของความอดกลั้น และความถูกต้องเหมาะสมของสังคมและการเมือง หรือกล่าวง่ายๆ ก็คือ จิตเคารพเป็นการยอมรับในความแตกต่างระหว่างบุคคล และกลุ่มบุคคลนั่นเอง ซึ่งจิตแห่งความเคารพมี 2 ประเภท ความเคารพนำไปสู่ความสมานฉันท์ และความเคารพคือพื้นฐานของความสำเร็จ คำนิยม “จิตแห่งความเคารพ” ประตูลู่การสร้างสรรค์และพัฒนาประเทศ Gardner ยังค้นพบอีกว่าการปลูกฝังแนวคิดจิตแห่งความเคารพ ต้องเริ่มตั้งแต่เกิดและต้องกระทำให้สอดคล้องกันไปทั้งที่บ้านและที่โรงเรียน เพราะหากขาดที่หนึ่งที่ใดไปแล้ว การอบรมสั่งสอนมักจะไม่ได้ผล

➤ **จิตจริยธรรม (Ethical Mind)** หมายถึง ความคิดที่ยึดหลักจริยธรรม คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม และสอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นความรู้คู่คุณธรรม การปลูกฝังจิตแห่งคุณธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม Gardner ยังกล่าวต่อไปอีกว่าทุกสาขาอาชีพมีความจำเป็นที่จะต้องมีความคุณธรรม มีจรรยาบรรณ และความรับผิดชอบต่อสังคม และควรปลูกฝังคุณธรรม ดังนี้คือ สร้างคุณธรรมเป็นบรรทัดฐานในสังคม และเริ่มต้นปลูกฝังคุณธรรมจากที่บ้านเป็นการสนับสนุนทางแนวดิ่ง (Vertical Support) หมายถึง ครอบครัวที่จะมีส่วนหล่อหลอมเด็ก ทั้งทัศนคติ ค่านิยม และความเชื่อในการใช้ชีวิต การปลูกฝังจิตแห่งคุณธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม ส่วนการสนับสนุนทางแนวราบ (Horizontal Support) หมายถึง เพื่อนร่วมงาน และครอบครัว เมื่อเด็กเข้าสู่วัยรุ่นพวกเขาจะมีพฤติกรรมชอบเลียนแบบเป็นคุณลักษณะที่เป็นนามธรรมค่อนข้างมาก แต่มีความสำคัญในเชิงบทบาทในหน้าที่การงาน และบทบาทในการเป็นพลเมือง เป็นการไต่ตรองถึงธรรมชาติของงาน รวมทั้งความต้องการ และความปรารถนาของสังคมที่เราดำรงอยู่ โดยมีแนวคิดที่สำคัญว่า “บุคคลจะตอบสนองต่อจุดประสงค์ที่เหนือไปกว่าประโยชน์ส่วนตนได้อย่างไร” และ “ประชาชนจะทำงานโดยปราศจากความเห็นแก่ตัว และพัฒนาส่วนรวมได้อย่างไร

จิต 5 ประการดังกล่าว Gardner บอกว่า เกิดขึ้นจากการผสมผสานแนวคิดในการขับเคลื่อนและการพัฒนาประเทศในยุคสังคมหลังฐานความรู้ และเป็นคุณลักษณะสำคัญที่ต้องมี เพราะจะช่วยให้บุคคลนั้น สามารถรับมือได้ทั้งสิ่งที่คาดหวัง และสิ่งที่ไม่คาดคิด ซึ่งถ้าปราศจากจิต 5 ประการนี้แล้ว บุคคลจะตกอยู่ภายใต้อำนาจของพลังที่ตนเองก็ไม่เข้าใจ และไม่สามารถควบคุมอะไรได้ Gardner ยังย้ำอีกว่า “คนที่ขาดความชำนาญการ ไม่อาจประสบความสำเร็จในงานที่ต้องการได้ และจะถูกจำกัดอยู่แค่งานที่ต่ำต้อย คนที่ขาดจิตสังเคราะห์ ก็จะถูกโจมตีด้วยข้อมูลและไม่สามารถตัดสินใจได้อย่างรอบคอบ ทั้งเรื่องงานและเรื่องคน ส่วนคนที่ขาดความคิดสร้างสรรค์จะถูกทดแทนด้วยคอมพิวเตอร์และคนที่มีไฟสร้างสรรค์ สำหรับคนที่ขาดจิตเคารพก็ไม่ควรค่าต่อการได้รับความเคารพจากคนอื่น อีกทั้งยังเป็นภัยต่อที่ทำงานและสาธารณชนด้วย สุดท้ายคนที่ขาดจิตจริยธรรม จะทำให้โลกขาดคนทำงานที่ซื่อสัตย์และพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมไปด้วย

สำหรับการศึกษานี้จะประยุกต์แนวคิดด้านการพัฒนาจิตใจทั้ง 5 ด้านของ Gardner เพื่อใช้เป็นแนวทางการพัฒนาทุนมนุษย์ให้กับบุคลากรภายในประเทศ เพราะการศึกษานี้จะเน้น “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” และจำเป็นต้องทบทวนว่า บทบาทการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ผ่านได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาจิตทั้ง 5 ด้านที่กล่าวถึงหรือไม่ เพื่อก้าวไปสู่ “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) ของประเทศในระยะยาวดังที่คาดหวังกัน ประกอบกับ

คุณลักษณะของทุนมนุษย์ที่ Gardner ศึกษาเป็นคุณลักษณะเฉพาะบุคคลที่ต้องมีทั้ง **ทุนทางปัญญา**ซึ่งจะกล่าวต่อไปข้างล่างนี้ และ**ทุนทางสังคม**ในระดับจุลภาค ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดทุนทางสังคมในระดับ Meso เช่น การก่อตัวของกลุ่มคนและเครือข่าย และในทางกลับกันเป็นการศึกษาว่า กลุ่มหรือเครือข่ายมีส่วนช่วยให้เกิดการกระจายทุนทางสังคมและทุนทางปัญญามากน้อยแค่ไหน ในที่สุดต้องมาศึกษาปัจจัยแวดล้อมอะไรที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลและเครือข่ายที่ฝังตัวอยู่ในระบบเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในระดับมหภาค ที่ต้องปรับเปลี่ยนไปตามกระแสโลก เป็นการศึกษาในระดับ Macro ของทุนทางสังคมนั่นเอง

2.4 การพัฒนานวัตกรรมทางสังคม (ทุนทางสังคม/ทุนทางปัญญา) เพื่อการพัฒนาชุมชนชนบทแบบยั่งยืน

ในอดีตรัฐบาลให้ความสำคัญกับการพัฒนาชนบทเพื่อลดช่องว่างระหว่างสังคมเมืองและชนบท โดยมุ่งเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพหรือปัจจัยที่มองเห็น (Tangible Infrastructure) เป็นหลักเช่น ระบบคมนาคมขนส่ง การศึกษา การประปา การสาธารณสุข การชลประทาน และการพัฒนาพันธุ์พืชใหม่ๆ เป็นต้น ซึ่งสามารถเพิ่มผลผลิตการผลิตจนสามารถลดช่องว่างระหว่างชนบทและเมืองได้ระดับหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ผลจากการพัฒนาได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่องานและสิ่งแวดล้อม เช่น การลดลงของแรงงานในภาคเกษตร เนื่องจากการผลิตต้องอาศัยดิน ฟ้า อากาศ จึงมีความไม่แน่นอนในผลผลิต ทำให้มีการเคลื่อนย้ายแรงงานสู่ภาคนอกเกษตรอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อปัญหาจำนวนเกษตรกรที่มีความสามารถในการจัดการพื้นที่ทำการเกษตรลดน้อยลง นอกจากนี้ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชนบท กล่าวคือลูกหลานเกษตรกรไม่ต้องการเป็นเกษตรกร แต่ชอบชีวิตแบบทุนนิยม โดยเงินกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรมในรูปแบบใหม่ เช่น การลักขโมยทรัพย์สินสาธารณะ เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นยังได้สร้างปัญหาสิ่งแวดล้อม เช่น ปัญหามลพิษทางกลิ่นและเสียง เป็นต้น

นอกเหนือจากที่กล่าวมาข้างต้น สังคมชนบทอาจต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น เช่น ความขัดแย้งในทางความคิด/ความเชื่อ/การดำเนินกิจกรรมระหว่างผู้อยู่เดิมกับผู้นมาใหม่ เนื่องจากในปัจจุบันและอนาคตอันใกล้นี้ทิศทางการอพยพของประชากรจะเปลี่ยนจากชนบทสู่เมือง เป็นเมืองสู่ชนบท ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนชนบทที่เคยอพยพอยู่ในเมืองและกลับบ้านเกิดหรือกลุ่มคนในเมืองที่ต้องการใช้ชีวิตในชนบท โดยกลุ่มคนเหล่านี้จะมีแนวคิดและนำพากิจกรรมทางเศรษฐกิจใหม่ๆ เข้ามาสู่ชนบท เพื่อใช้ทรัพยากรชนบทร่วมกับกลุ่มคนที่อาศัยอยู่เดิม แต่ในทางกลับกันถ้ามีการพัฒนาทุนทางสังคมให้เอื้อต่อการพัฒนาประเทศทั้งตรงและทางอ้อม

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนอกจากจะลดความขัดแย้ง ยังช่วยให้มีการปรับปรุงคุณภาพชีวิตและมาตรฐานความเป็นอยู่ของคนในชุมชน รวมทั้งเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แนวคิดและวิธีการดำเนินการในกิจกรรมทั้งเศรษฐกิจและสังคม ทำให้เกิดสังคมที่มีความหลากหลายทั้งในกิจกรรมภาคการผลิตและบริการ อาทิ ความหลากหลายในผลผลิตทางการเกษตรนอกเหนือจากข้าว การเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เลียนแบบสังคมเมือง

ดังนั้นแนวคิดการพัฒนาชุมชนบทได้ถูกปรับเปลี่ยนสู่การพัฒนาแบบเชิงบูรณาการมากยิ่งขึ้นโดยบูรณาการในหลากหลายมิติของการพัฒนาอย่างต่อเนื่องผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชน ท้องถิ่น เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและเพิ่มมาตรฐานการครองชีพ ด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น

ตารางที่ 2-1 สรุปผลการศึกษาทุนทางสังคม และผลกระทบของทุนทางสังคมต่อการพัฒนาประเทศ

ผู้วิจัย	ประเทศ	ทุนทางสังคมที่ใช้วัด	วิธีวิจัย	แหล่งข้อมูล	สรุปผลการศึกษา
Brehm and Rahn (1997)	สหรัฐอเมริกา	ระดับครัวเรือนหรือบุคคล การผูกมัดของพลเรือนด้วยสัญญา (Civic Engagement) ความไว้วางใจระหว่างบุคคล (Interpersonal trust) ความเชื่อมั่นในรัฐบาล (Confidence in government)	Factor analysis and pooled cross-sectional analysis	ข้อมูลการสำรวจภาพรวมทางสังคม 1972-94	ความไว้วางใจระหว่างบุคคลทำให้พลเรือนมาทำกิจกรรม และมีความเชื่อมั่นในสถาบันทางการเมืองมากขึ้น
Fafchamps and Minten (1999)	มาดากัสการ์	เครือข่ายสังคม (Social Network)	Ordinary least squares and instrument variables method	สำรวจระดับบุคคล โดยมีตัวอย่าง 729 เป็นผู้ค้าขาย	เครือข่ายทางสังคมสามารถทำให้ผู้ค้าผลิตผลการเกษตรสามารถได้ค่าทางการตลาดสูงขึ้น
Narayan and Pritchett (1999)	แทนซาเนีย	การเป็นสมาชิกกลุ่ม (Group Membership) คุณลักษณะของกลุ่มและความไว้วางใจในสถาบัน/กฎระเบียบ และบุคคล	Ordinary least squares and instrument variables method and Probit Model	การสำรวจข้อมูลครัวเรือนโดยมีตัวอย่างทั้งหมด 1,376 ครัวเรือน ใน 87 กลุ่ม Cluster	ทุนทางสังคมระดับหมู่บ้านส่งผลทางบวกต่อรายได้ของครัวเรือน
Isham and Kahkonen (1999)	อินโดนีเซีย	การเป็นสมาชิกทั้งปริมาณและคุณภาพของกลุ่มในท้องถิ่น	Probit Model	การสำรวจข้อมูลครัวเรือนโดยมีตัวอย่างทั้งหมด 1,100 ครัวเรือน	ในหมู่บ้านที่มีทุนทางสังคมสูง การตอบสนองความต้องการบริการนำประปามีประสิทธิภาพสูงมากกว่าหมู่บ้านที่มีทุนทางสังคมน้อย

ผู้วิจัย	ประเทศ	ทุนทางสังคมที่ ใช้วัด	วิธีวิจัย	แหล่งข้อมูล	สรุปผลการศึกษา
Grootaert (1999)	อินโดนีเซีย	การเป็นสมาชิกใน สมาคมท้องถิ่น (ความหนาแน่นของ สมาคม ความ หลากหลายของ สมาชิก เช่น เพศ อายุ เป็น รวมทั้ง ความตั้งใจในการเข้า ประชุม	Ordinary least squares and instrument variables method Probit Model and Quantile regression	การสำรวจ ข้อมูลครัวเรือน โดยมีตัวอย่าง ทั้งหมด 1,200 ครัวเรือน	ทุนทางสังคมช่วยลด ปัญหาความยากจน และปรับปรุงสวัสดิการ ความหลากหลายใน กลุ่มสมาชิกส่งผล กระทบทางบวกต่อการ ปรับปรุงสวัสดิการ แต่ ผลกระทบทางลบต่อ ความร่วมมือร่วมใจใน การทำกิจกรรม
Grootaert and Narayan (2000)	โบลิเวีย	สมาชิกในสมาคม ท้องถิ่นและองค์กร	Ordinary least squares and instrument variables method Probit Model Quantile regression and instrumental variable Method	การสำรวจ ข้อมูลครัวเรือน โดยมีตัวอย่าง ทั้งหมด 1,000 ครัวเรือน	ทุนทางสังคมช่วยลด ปัญหาความยากจน และปรับปรุงสวัสดิการ และผลตอบแทนของ ทุนทางสังคมจะสูงขึ้น ไปอีกถ้ามีการศึกษา เป็นปัจจัยเข้าไป เกี่ยวข้อง
Narayan and Cassidy (2001)	กานา และ อูกานดา	คุณลักษณะของกลุ่ม การสร้างบรรทัดฐาน ความสามารถในทาง สังคมที่ผู้คนในกลุ่ม อยู่ร่วมกันโดยไม่มี ข้อขัดแย้ง และ สามารถ ในการ เชื่อมโยงกับ เพื่อน บ้านและมีกลุ่ม อาสาสมัคร	Factor Analysis and Multivariate technique	การสำรวจ ข้อมูลครัวเรือน โดยมีตัวอย่าง ทั้งหมด 1,471 ครัวเรือน ในกา นา และ 950 บุคคลใน อู กานดา	ยอมรับว่าการวัดทุน ทางสังคมทุนทางสังคม เป็นมิติพื้นฐานของทุน ทางสังคม
Reid and Salmen (2002)	มาลี	ความซื่อสัตย์ และ สังคมที่มีความ สามัคคี	การวิเคราะห์เชิง คุณภาพ (บรรยาย)	การสำรวจระดับ บุคคล จำนวน 60 คนใน 6 หมู่บ้าน	ความสามัคคี ผังอยู่ใน ชุมชน นำไปสู่การเพิ่ม ประสิทธิภาพบริการ ส่งเสริมการเกษตร
Baiz et al. (2002)	เปรู	การมีส่วนร่วม ความ ไว้วางใจ และการมี ความเชื่อมโยง สัมพันธ์ในชุมชน	ANOVA, t-test and chi- square test	การสำรวจระดับ บุคคล มี ตัวอย่าง 789	ความสัมพันธ์ระหว่าง การพัฒนาเศรษฐกิจ ความมั่นคงในอาหาร กับทุนทางสังคมใน ทิศทางเดียวกัน คือ ถ้า สูง การพัฒนา เศรษฐกิจและความ มั่นคงในอาหารสูงด้วย
Binam et al. (2004)	แคเมอรูน	สมาชิกสโมสร	Stochastic frontier production function analysis	การสำรวจ ครัวเรือนเกษตร มีจำนวน ตัวอย่าง 450	ทุนทางสังคมมีบทบาท ในการกระตุ้นให้มีการ ผลิตทางการเกษตรที่มี ประสิทธิภาพสูง
Chavez et al (2004)	ออสเตรเลีย	ความเกี่ยวพันและ ผูกติดกันในกลุ่ม และความเกี่ยวพัน กับเพื่อนบ้านที่อยู่ บริเวณใกล้เคียง	Factor Analysis and Multiple regression analysis	การสำรวจ ครัวเรือน มี ตัวอย่าง 521	ไม่มีทุนทางสังคมตัวใด นอกจากความไว้วางใจ และการแลกเปลี่ยน ผลประโยชน์ระหว่างกัน มีส่วนสำคัญต่อการ

ผู้วิจัย	ประเทศ	ทุนทางสังคมที่ใช้วัด	วิธีวิจัย	แหล่งข้อมูล	สรุปผลการศึกษา
		เครือข่าย ความไว้วางใจ การแลกเปลี่ยนประโยชน์ระหว่างกัน และการปฏิสัมพันธ์กัน			ช่วยอธิบายการทะเลาะกันระหว่างจำเลย
Martin et. al (2004)	สหรัฐอเมริกา	ความไว้วางใจ สังคมเครือข่าย และการแลกเปลี่ยนประโยชน์ระหว่างกัน	Logistic regression	การสำรวจครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำ ตัวอย่าง 330 ครัวเรือน	ครัวเรือนที่มีระดับทุนทางสังคมสูงไม่มีความโลภ
Wu and Pretty (2004)	จีน	ความเชื่อมโยงทางสังคม	Descriptive analysis	การสำรวจครัวเรือน	ครัวเรือนที่มีความเชื่อมโยงทางสังคมสามารถประยุกต์ใช้เทคโนโลยีใหม่ที่เข้า และทำให้รายได้สูงขึ้นด้วย
Cramb (2005)	ฟิลิปปินส์	การมีส่วนร่วมและสมาชิกกลุ่ม	Logistic Regression and qualitative analysis	การสัมภาษณ์กับเจ้าหน้าที่โครงการและบุคคลสำคัญที่ทำหน้าที่ให้ข่าวของชุมชน และการสำรวจครัวเรือนเกษตร (ประมาณ 104 ครัวเรือน) กรณีศึกษา 12 ชุมชน	การสร้างทุนทางสังคมช่วยทำให้ความพยายามร่วมมือร่วมใจในการอนุรักษ์ดินสูงขึ้น อย่างไรก็ตามการทำให้ทุนทางสังคมสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ต้องมีรักษาสารของทุนทางสังคมด้วย
Kawachi et (1997)	สหรัฐอเมริกา	สมาชิกในกลุ่ม อาสาสมัคร และความไว้วางใจทางสังคม	Ordinary least Squares and Pass Analysis	การสำรวจภาพรวมทางสังคม จำนวนตัวอย่าง 7,654 คน ใน 39 รัฐ	ความไม่เท่าเทียมกันในรายได้นำไปสู่การไม่ลงทุนทุนทางสังคม และทำให้อัตราการตายสูง
Krishna and Uphoff (1999)	อินเดีย	ทุนทางสังคมเชิงโครงสร้าง (เครือข่ายและบทบาท) และทุนทางสังคมที่เกี่ยวกับการรับรู้/ความรู้ความเข้าใจ (เช่น บรรทัดฐาน ค่านิยม ทัศนคติ และความเชื่อ)	Correlation analysis (Pearson) and factor analysis	การสำรวจระดับบุคคล (มีตัวอย่าง 2,397) และ สัมภาษณ์ในลักษณะประชุมกลุ่มย่อยกับผู้นำหมู่บ้าน	ทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์กับรูปแบบของการปฏิบัติการของการทำกิจกรรมแบบร่วมมือร่วมใจ และการพัฒนาที่ดินสาธารณะร่วมกัน
Kawachi et (1999)	สหรัฐอเมริกา	ความไว้วางใจ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน และสมาชิกกลุ่ม	Contextual Analysis	ระบบควบคุมพฤติกรรมเสี่ยงและการสำรวจภาพรวมทางสังคม (ตัวอย่าง 16,259 คน ใน 39 รัฐ)	ทุนทางสังคมมีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาพ

ผู้วิจัย	ประเทศ	ทุนทางสังคมที่ใช้วัด	วิธีวิจัย	แหล่งข้อมูล	สรุปผลการศึกษา
Reid and Salmen (2002)	มาลี	ความสามัคคีในสังคม	Descriptive comparison between socially cohesive and divided villages	สำรวจสัมภาษณ์ตัวอย่างประมาณ 90 คน	ความสำเร็จของการให้บริการส่งเสริมการเกษตร ขึ้นอยู่กับระดับของทุนทางสังคมของหมู่บ้าน (ความสามัคคี) และคุณภาพของหน่วยงานส่งเสริมการเกษตรในชุมชน

สำหรับประเทศไทย สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้จัดทำแนวทางการเสริมสร้างทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) และได้ทำการวิเคราะห์ผลการวิเคราะห์สถานภาพทุนทางสังคม ที่มีทั้งจุดแข็งและจุดอ่อน สามารถนำมาใช้ประกอบการวิเคราะห์ความเชื่อมโยงของทุนทางสังคมเพื่อปรับสมดุลการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยทุนทางสังคมเป็นปัจจัยหลักหรือตัวนำในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไปสู่ความสมดุลอย่างยั่งยืน นอกจากนี้ ศสช. ร่วมกับกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และจังหวัดพะเยา ถอดบทเรียนโครงการนำร่องการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคมจังหวัดพะเยา เป็นการศึกษาเพื่อเสริมสร้างทุนทางสังคมเพื่อการพัฒนาสังคม โดยเฉพาะปัญหาความยากจน การแก้ไขปัญหาด้วยทุนทางสังคมของคนในจังหวัดพะเยา

อย่างไรก็ตามการศึกษที่ผ่านมาทั้งในและต่างประเทศ ให้ความสำคัญกับการค้นหารูปแบบทุนทางสังคมทั้งในระดับ Micro และ Meso ที่มีอยู่ในชุมชน/สังคม/องค์กรนั้นๆ ที่สามารถเอื้อต่อความสำเร็จของการพัฒนาประเทศ และส่วนใหญ่เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับกิจกรรมหรือธุรกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองโดยตรง โดยเชื่อว่าชุมชนที่มีทุนทางสังคมทั้งในระดับบุคคลและองค์กรจะเอื้อต่อการพัฒนาประเทศได้ดีกว่าชุมชนที่ไม่มีทุนทางสังคม แต่ยังขาดการพิจารณาสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมและทุนทางปัญญาเพื่อการพัฒนาชุมชนชนบท ซึ่งนักวิจัยในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์และการบริหารจัดการองค์ความรู้/นวัตกรรม/ทุนทางปัญญา ได้ศึกษาและพบว่าการพัฒนาองค์ความรู้/นวัตกรรม/ทุนทางปัญญาเพื่อการผลิตภาพการผลิตในระบบการผลิตขององค์กร จะต้องลงทุนทั้งปัจจัยที่มองเห็น เช่น โครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการพัฒนาองค์ความรู้/นวัตกรรม/ทุนทางปัญญา เป็นต้น และลงทุนในปัจจัยที่มองไม่เห็น นั่นก็คือการลงทุนพัฒนาทุนทางสังคมให้เป็นปัจจัยที่เอื้อและมีอิทธิพลต่อการบริหารจัดการองค์ความรู้/นวัตกรรม/ทุนทางปัญญา จนเกิดองค์กรแห่งการเรียนรู้ในลักษณะต่อยอด เช่น การเชื่อมโยงในทุกระดับตั้งแต่ระหว่างบุคคล ระหว่างองค์กร และระหว่างประเทศ เป็นต้น จะช่วยเอื้อ

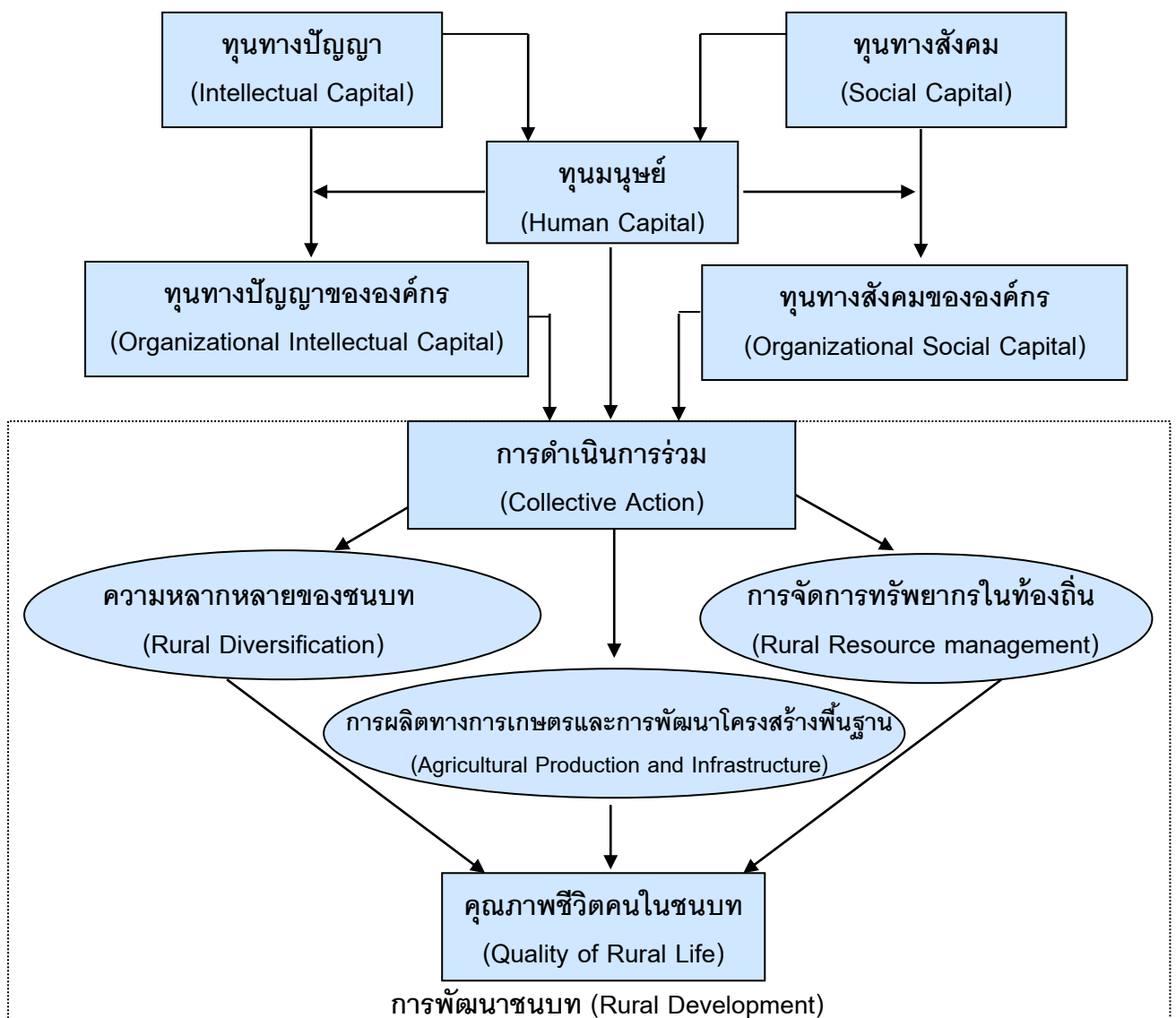
ให้เกิดการแพร่กระจายของนวัตกรรมจนทำให้เกิดการพัฒนาต่อยอด และจากระดับบุคคลสู่การสร้างองค์กรให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ และทำให้เกิดนวัตกรรมที่เอื้อต่อการสร้างผลผลิตการผลิตให้กับองค์กรแบบยั่งยืน อันที่จริงการศึกษาทุนทางปัญญาและความสัมพันธ์ระหว่างทุนทางสังคมกับทุนทางปัญญาจะใช้เป็นกรอบและหรือเครื่องมือศึกษาวิเคราะห์องค์การในภาคการผลิตและบริการเป็นส่วนใหญ่ ยังไม่มีการศึกษาใดประยุกต์ใช้กับพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชนชนบท

ดังนั้นการศึกษานี้จะขยายขอบเขตการวิเคราะห์ โดยจะวิเคราะห์ทุนทางสังคมที่ฝังอยู่ภายในทั้งในระดับบุคคลและองค์กรที่เอื้อต่อความสำเร็จของการพัฒนาประเทศทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งหมายความว่า ทุนทางสังคมจะช่วยเอื้อต่อการพัฒนาคนและองค์กร และจะเอื้อต่อการพัฒนาทุนทางปัญญา ซึ่งทุนทางปัญญาก็เช่นเดียวกันจะฝังอยู่ในทั้งในระดับบุคคลและองค์กร ดังนั้นผลการศึกษาจึงสามารถสรุปได้ว่าการพัฒนาทุนทางสังคมสามารถเอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ผ่านการบริหารจัดการองค์ความรู้/นวัตกรรมจนเกิดทุนทางปัญญา ซึ่งสอดคล้องกับกรอบแนวคิด ทิศทาง และกระบวนการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา ที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน และพิจารณาคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เพราะคนเป็นผู้กระทำให้เกิดกิจกรรมทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และสิ่งแวดล้อม ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบจากการกระทำนั้นๆ ดังนั้นการพัฒนาที่ท้าทายต่อการอยู่รอดของระบบเศรษฐกิจและความมั่นคงของสังคมไทยในอนาคตคือ การพัฒนาคนให้มีความรู้คู่คุณธรรม ซึ่งหมายถึงการพัฒนาคุณภาพและสมรรถนะของคนให้สามารถมีความคิดริเริ่ม สร้างสรรค์ และมีคุณธรรม/ความซื่อสัตย์/จิตสาธารณะ สามารถอยู่ร่วมและทำงานเป็นทีมได้ ที่จะผลักดันประเทศไทยไปสู่ “สังคมฐานความรู้” ซึ่งต้องอาศัยการพัฒนาทุนมนุษย์ให้มีทุนทางปัญญาควบคู่ไปกับทุนทางสังคม และองค์ประกอบทั้ง 3 ส่วนนี้ จะต้องเชื่อมโยงและบูรณาการอย่างสมดุล เพื่อให้คนไทยและสังคมไทย สามารถดำรงอยู่ในโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงได้อย่างรู้เท่าทัน มีความรู้/ภูมิปัญญา มีคุณธรรมและมีภูมิคุ้มกัน เพราะคน/ทุนมนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของการพัฒนา

ความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนชนบทขึ้นอยู่กับ กระบวนการตัดสินใจในการบริหารจัดการกิจกรรมใหม่ๆ ที่ถูกนำเสนอเข้าไปในชุมชนชนบท ซึ่งกระบวนการตัดสินใจดังกล่าวต้องอาศัยสหวิชาหรือความรู้/ปัญญาในหลายมิติ หรือเรียกว่า ทุนทางปัญญา จะสนับสนุนการพัฒนาทุนมนุษย์ ให้สามารถพัฒนาจากความรู้ที่เป็นความส่วนบุคคล สู่ความรู้ขององค์กรจึงจะทำให้เกิดนวัตกรรมและเพิ่มผลผลิตการผลิตให้กับชุมชนแล้ว ซึ่งต้องอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และเครือข่ายสังคมทั้งภายในและภายนอกชุมชน Putnam (1993) นิยามสิ่งเหล่านี้นว่าทุนทาง

สังคม เช่น การใช้วัฒนธรรมและความเชื่อของสังคมที่มีอยู่หรือพัฒนาผสมผสานที่นำเข้ามาจากที่อื่น ผ่านกระบวนการสร้างความเข้มแข็งชุมชนที่ก่อให้เกิดความไว้วางใจ และการทำงานแบบมีความร่วมมือร่วมใจต่อกัน และในที่สุดเป็นการสร้างพลังร่วม จนทำให้เกิดการพัฒนาความรู้/ปัญญาขององค์กร แต่คนเป็นผู้นำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ และ“องค์ความรู้/เทคโนโลยี” เป็นเครื่องมือเพื่อให้คนสามารถค้นหา จัดเก็บ แลกเปลี่ยน รวมทั้งนำไปใช้อย่างง่าย และรวดเร็วขึ้น นอกจากนี้ “กระบวนการเรียนรู้” นั้น เป็นการบริหารจัดการ เพื่อนำความรู้จากแหล่งความรู้ไปให้ผู้ใช้ ทำให้เกิดการปรับปรุงและนวัตกรรม

แผนภาพที่ 2-6 อิทธิพลของทุนทางสังคมต่อการพัฒนาชนบท

ที่มา : ประยุกต์จาก Seiichi Sakurai (2006)

ในขณะเดียวกันยังสามารถทำให้คนหรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียชุมชน สามารถพัฒนาทุนทางสังคมจากทุนทางสังคมที่มีอยู่ในตัวบุคคลไปสู่ทุนทางสังคมขององค์กร เช่น จริยธรรมส่วนบุคคลถูกพัฒนาให้เป็นจริยธรรมขององค์กร เป็นต้น ซึ่งสามารถสนับสนุนทำให้เกิดการดำเนินการร่วมที่จะมีอิทธิพลต่อกระบวนการตัดสินใจในการบริหารจัดการปัญหาและกิจกรรมเศรษฐกิจสังคม การเมือง จนเกิดกิจกรรมร่วมที่มีความหลากหลายและยอมรับในสังคม ในวงการวิชาการด้านสังคมศาสตร์ ความหลากหลายในกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคม และการเมืองสามารถก่อให้เกิดการพัฒนาชนบทอย่างยั่งยืน (แผนภาพที่ 2-6)